

21. Yüzyılda Siyasal Düzen, İdeolojiler, Kimlikler ve Yeni İktidar Biçimleri

Editör: Alper Kasımoğlu

 **ÖZGÜR**
YAYINLARI

21. Yüzyılda Siyasal Düzen, İdeolojiler, Kimlikler ve Yeni İktidar Biçimleri

Editör:

Alper Kasımoğlu



Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozguruyinlari.com

✉ info@ozguruyinlari.com

21. Yüzyılda Siyasal Düzen, İdeolojiler, Kimlikler ve Yeni İktidar Biçimleri

Editor: Alper Kasimoğlu

Language: Turkish-English

Publication Date: 2026

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-8998-05-4

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1240>



This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Kasimoğlu, A. (ed) (2026). *21. Yüzyılda Siyasal Düzen, İdeolojiler, Kimlikler ve Yeni İktidar Biçimleri*. Özgür

Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1240>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozguruyinlari.com/>



Ön Söz

21. Yüzyılda Siyasal Düzen, İdeolojiler, Kimlikler ve Yeni İktidar Biçimleri başlıklı bu editörlü kitap, çağdaş siyasal dönüşümleri geniş bir toplumsal ve kuramsal çerçevede ele almaktadır. Eser, devlet-toplum ilişkilerinin yeniden yapılanmasını, ideolojik yönelimlerin güncel işlevlerini, kimliklerin siyasal alandaki etkisini ve iktidarın değişen görünüm biçimlerini birlikte tartışmayı amaçlamaktadır. Küreselleşme, dijitalleşme, güvenlik odaklı yönetim anlayışları, ekonomik kırılganlıklar, göç, toplumsal eşitsizlikler ve bölgesel çatışmalar, günümüz siyasal düzenini dönüştüren başlıca dinamikler olarak değerlendirilmektedir. Kitapta liberalizm, muhafazakârlık, milliyetçilik, sosyal demokrasi, popülizm ve yeni sağ gibi siyasal yönelimlerin güncel bağlamlarda nasıl yeniden anlam kazandığı; bu yönelimlerin yurttaşlık, temsil, meşruiyet, kamusal politika ve toplumsal aidiyet üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Bunun yanında sağlık sistemleri, refah rejimleri ve sağlık yönetimi gibi alanlar, ideoloji ile kurumsal yapı arasındaki ilişkiyi görünür kılan somut örnekler olarak değerlendirilmektedir. Eser, ayrıca siyasal ve inanç temelli gerilimlerin, şiddet biçimlerinin ve bunların toplumsal, siyasal ve uluslararası yansımalarının da günümüz düzenini anlamada taşıdığı önemi dikkate almaktadır. Bu yönüyle kitap, çağdaş siyasetin çok katmanlı yapısını çözümlenmeye yönelik bütünlüklü bir akademik katkı sunmaktadır.

İçindekiler

Ön Söz

iii

Bölüm 1

İnanç, Kimlik ve Sembolik Şiddet: Kuramsal Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği 1
Alper Kasımoğlu

Bölüm 2

Akselasyon Siyaseti ve Teknoliberalizm: Silicon Valley’de Yeni Bir İdeolojik
Formasyonun Yükselişi 17
Ali Kırıktaş

Bölüm 3

Sağlık Sistemlerini İdeoloji ve Kurumlar Üzerinden Okumak: Refah
Rejimleri ve Sağlık Yönetimi Perspektifi 35
Tuğba Kasımoğlu

İnanç, Kimlik ve Sembolik Şiddet: Kuramsal Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği¹

Alper Kasımoğlu²

Özet

Toplumlarda şiddet olgusu tarih boyunca fiziksel saldırılardan psikolojik baskılara kadar çok çeşitli biçimlerde görülmüştür. Bu bölüm, inanç, kimlik ve sembolik şiddet arasındaki ilişkiyi kuramsal düzeyde ele almakta ve Türkiye’den örneklerle irdelemektedir. Sembolik şiddet, fiziksel zorun yokluğunda dahi dili ve normları kullanarak etkisini gösterir; inanç/kimlik ayrımları bu kanallar üzerinden meşruiyet kazanıp çatışma dinamiklerini tetikleyebilir. Özellikle farklı inanç grupları arasındaki tarihsel husumetler ve “biz-onlar” algısı, dil ve semboller düzeyinde şiddeti körükleyebilmektedir. Türkiye bağlamında, “Alevi-Sünni” gerginlikleri örneğinde olduğu gibi inanç temelli kimlik çatışmaları zaman zaman ölümcül boyutlara varan şiddet olaylarına dönüşebilmektedir. XX. yüzyılın son çeyreğinde Türkiye’de yaşanan inanç temelli (örneğin 1978 ve 1993’teki olaylar) bazı vakalar, sembolik değerler ve kutsallar etrafında yükselen gerilimlerin nasıl fiilî şiddete evrilebildiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, inanç ve kimlik eksenli sembolik şiddetin teorik arka planını ortaya koyarken, Türkiye’deki somut örnekler ışığında toplumsal barış ve hoşgörünün tesis edilmesi için öneriler sunmaktadır. Sonuç olarak, farklı kimliklere saygının ve çoğulculuğun benimsenmesinin, sembolik şiddet döngüsünün kırılmasında önemli bir adım olacağı vurgulanmaktadır.

- 1 Bu çalışma, Alper Kasımoğlu’nun Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı bünyesinde hazırlanmış olan “Türkiye’de inanç temelli siyasal şiddet: ‘2 Temmuz 1993 Sivas örnek olayı’” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, alper.kasimoglu@yalova.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1753-8790

1. Giriş

Şiddet olgusunun insanlık tarihindeki yeri ve ortaya çıkış biçimleri son derece çeşitlidir. Şiddet denildiğinde akla öncelikle fiziksel zarar vermek gelse de şiddet yalnızca doğrudan fiziksel saldırılardan ibaret değildir. Psikolojik baskı, tehdit, yapısal eşitsizlikler ve dil yoluyla incitme gibi dolaylı yollarla da şiddet uygulanabilir. Bu nedenle, şiddetin görünmez ve dolaylı formlarını incelemek toplumsal çatışmaları anlamak için kritik öneme sahiptir.

Modern sosyal bilim literatüründe sembolik şiddet, fiziksel zor kullanılmadan işleyen örtük bir baskı ve tahakküm biçimidir (Bourdieu, 2014). Toplumsal anlam ve normlara yaslanarak “doğal” ve “meşru” görünür; bu nedenle maruz kalanlar çoğu kez yaşadıklarını şiddet olarak dahi adlandırmaz. Bu görünmezlik, hiyerarşileri ve eşitsizlikleri pekiştirir; uygun koşullarda açık şiddete giden eşiği de düşürür (Galtung, 1990).

Bu çalışmanın odak noktası, inanç ve kimlik olgularının sembolik şiddet süreçleriyle nasıl kesiştiğidir. Tarih boyunca farklı dinî ve etnik kimlikler arasındaki gerilimlerin, çoğu zaman sembolik düzlemde başlayan çatışmalar aracılığıyla fiziksel şiddete dönüştüğü gözlemlenmektedir. Örneğin, kutsal sayılan değerlere yönelik hakaret veya bir grubun “öteki”leştirilmesi gibi sembolik hamleler, kitleleri şiddete yönlendirebilen güçlü motivasyonlar yaratmıştır. Hem dünyada hem de Türkiye’de inanç temelli kimlik çatışmalarının sembolik boyutu, bu çatışmaların anlaşılmasında hayati bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihsel bağlamda Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’ndan devraldığı çokkültürlü miras üzerine kuruludur. Bu arka planda “Alevi-Sünni” gibi dinî-mezhepsel farklılıklar ve “laik-dindar” ayrımı, toplumsal ve siyasal gerilimlerde zaman zaman belirleyici olmuştur. Yakın tarihte Kahramanmaraş (1978) ve Sivas (1993) gibi vakalar, din ve kimlik eksenli gerilimlerin nasıl şiddete evrilebildiğini çarpıcı biçimde göstermiştir. Türkiye bu bakımdan, inanç temelli sembolik şiddetin somut sonuçlarını incelemek için elverişli bir ampirik zemin sunar.

Çalışma, şiddetin görünmez/örtük boyutlarını kavramak için sembolik ve kültürel şiddet eksenini; din-kimlik kaynaklı çatışma dinamiklerini açıklamak için din ve kimlik literatürünü bir araya getirir (Bourdieu, 2014; Galtung, 1990; Girard, 2018; Juergensmeyer, 2003; Tajfel & Turner, 1986; Sen, 2006). Normatif meşruiyet ve “yaslanabilirlik” tartışmaları ise Butler (2015) ve Asad (2007) katkılarıyla derinleştirilir.

Yöntem bakımından çalışma, nitel bir yaklaşımla literatür taraması ve örnek olay incelemesini birlikte kullanır. Türkiye tarihinden seçilen Kahramanmaraş

ve Sivas vakaları—sembolik anlam yoğunluğu ve toplumsal bellek etkileri nedeniyle—kuramsal argümanların sahadaki izdüşümlerini görünür kılmak üzere incelenir. Bulgular, tarihsel kayıtlar, tanıklıklar ve akademik çalışmalar ışığında sentezlenir. Bölüm kurgusu şu biçimdedir: önce temel kavramlar ve kuramsal çerçeve, ardından inanç ve kimlik ile şiddet arasındaki ilişki, daha sonra Türkiye’den örnek olaylar; Sonuç kısmında ise bulgular özetlenerek toplumsal barış ve birlikte yaşam için çıkarımlar sunulur.

2. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışma, şiddeti yalnızca fiziksel eylemlerden ibaret görmeyip, söylem, norm ve kurumlar aracılığıyla doğallaştırılan ve meşrulaştırılan biçimleriyle birlikte ele alan bir kuramsal çerçeve benimser. Bu doğrultuda çıkış noktamız, Bourdieu’nün (2014) sembolik şiddet kavrayışıdır: Toplumsal düzenin içine sinmiş anlamlar ve yerleşik beklentiler, birey ve gruplar üzerinde açık zor kullanmaksızın etkide bulunur; bu etki çoğu kez ‘doğal’ ve ‘meşru’ görünerek, fark edilmeden işler. Buna tamamlayıcı biçimde Galtung’un (1190) ‘kültürel şiddet’ yaklaşımı, değerler, mitler ve simgelerin doğrudan/ yapısal şiddeti ‘makul’ ve ‘kaçınılmaz’ gösterebilen bir meşruiyet zarfı ürettiğini ortaya koyar. Başka bir ifadeyle, belirli söylemler ve anlam dünyaları, doğrudan ya da yapısal şiddeti makul ve hatta kaçınılmaz gösterebilir.

İnanç ve kimlik ekseninde şiddetin anlamlandırılmasına ilişkin iki katkı çerçevemizi derinleştirir. René Girard (2018), gerilim ve belirsizlik anlarında toplulukların bir “öteki”yi sembolik olarak yüklenip dışlayarak düzen kurma eğilimini günah keçisi mekanizmasıyla açıklar. Mark Juergensmeyer (2003) ise şiddetin yalnızca araçsal değil, sahnelenen ve ahlaki bir çerçeveye oturtulan bir mesaj olarak kurgulanabildiğini; semboller, ritüeller ve kutsallık atıflarının şiddetin etkisini büyüttüğünü gösterir. Bu iki merceğe, çalışmanın kavramsal şemasında (i) “öteki”nin inşası ve (ii) şiddetin performatif/meşrulaştırıcı boyutlarını birlikte okumamızı sağlar.

Kimlik boyutuna geldiğimizde Sosyal Kimlik Teorisi (Tajfel & Turner, 1986), en küçük ayrımların dahi “biz/onlar” ayrıştırmasını tetikleyebildiğini ve iç-grup yanlılığının dil ve algı düzeyinde hızla üretildiğini gösterir. Amartya Sen (2010) bu tabloya, çok-katmanlı kimliklerin tek eksene indirgenmesinin çatışma süreçlerini beslediği uyarısını ekler: Bir bireyin çoklu aidiyetlerinin—örneğin meslek, sınıf, bölge, inanç— bir kenara bırakılıp tek bir kimlik etiketiyle özdeşleştirilmesi, karşılıklı görme ve müzakere kapasitesini daraltır.

Çağdaş eleştirel tartışmalar, şiddetin meşruiyet eşliğini tayin eden normatif çerçevelere odaklanır. Judith Butler (2015), hangi hayatların “yasının tutulabilir” sayıldığına dair toplumsal ölçütlerin, şiddetin hangi gruplara daha kolay

yöneltildiğini belirlediğini savunur. Bu bağlamda değersizleştirilen hayatlar, kamusal duyarlılığın altında kalarak şiddete karşı daha korumasız hâle gelir. Talal Asad (2007) ise “dinsel” ve “seküler” şiddet ayrımının sanıldığı kadar berrak olmadığını belirtir. Modern seküler çerçeveler de şiddeti rasyonel ya da kaçınılmaz bir müdahale olarak yeniden paketleyebilir; bu nedenle kategorik yargılara temkinli yaklaşmak gerekir.

Bu kuramsal çerçeve, çalışmanın odağındaki inanç temelli kimlik gerilimlerini dil, semboller ve kurumlar üzerinden nasıl kurulduğu ve hangi koşullarda fiziksel şiddetin eşiğine geldiği sorularına ortak bir zemin sağlar. İlk olarak, sembolik ve kültürel düzlemdeki meşrulaştırıcı söylemler şiddeti mümkün ve makul gösterir. İkinci olarak, kimliklerin tek eksene indirgenmesi “biz/onlar” mantığını keskinleştirir. Üçüncü olarak, “yas tutulabilir” sayılan hayatlara ilişkin toplumsal ölçütler ile normatif düzenlemelerin belirlediği duyarlılık sınırları, hangi acıların görünür olacağını tayin eder. Son olarak, seküler/dinsel ayrımın analitik sınırları şiddetin adlandırılışını ve meşrulaştırılışını etkiler. Birlikte ele alındığında bu unsurlar, incelediğimiz olguların neden ve nasıl tırmandığını açıklamaya yardımcı olur. Dolayısıyla ilerleyen bölümlerde ele alınan tarihsel ve güncel örnekler, yalnızca olay akışları üzerinden değil; aynı zamanda bu meşrulaştırma ve anlamlandırma mekanizmaları ışığında da değerlendirilecektir.

3. İnanç, Kimlik ve Şiddet İlişkisi

İnanç (özellikle dinî inanç) ve kimlik, bireylerin kendini tanımlarken başvurduğu temel kategorilerdir. Din, bir yandan topluluk içi dayanışmayı güçlendiren ortak değerler sunar; öte yandan farklı inanç grupları arasında sınır çizerek güçlü bir kimlik işaretine dönüşebilir (Tajfel & Turner, 1986; Juergensmeyer, 2003). Bu ikili işlev, tarihte inanç temelli kimlik farklılıklarının çatışma ve şiddetin başlıca kaynaklarından biri hâline gelmesine yol açmıştır. Yukarıda değinilen kuramsal mercekler, bu sürecin nasıl işlediğini görünür kılar: “öteki”nin inşası dil ve semboller üzerinden meşrulaştırılır; ritüel ve kutsallık atıfları ise şiddete performatif bir çerçeve kazandırır. Böylece inanç-kimlik eksenindeki gerilimler, uygun koşullarda sembolik mücadele düzleminde fiilî şiddete dönüşme eşiğine gelebilir (Galtung, 1990).

Dinî inançların şiddetle ilişkisini incelerken, dinin çoğu zaman doğrudan şiddet üretmekten ziyade şiddete anlam ve motivasyon kazandıran bir çerçeve sunduğu görülür. Juergensmeyer (2003, ss. 121–123), küresel dinî şiddeti incelerken radikal grupların eylemlerini “kozmetik savaş” anlatısı içinde sahnelediklerini; bu sahnelemenin yalnızca karşı tarafa zarar vermeyi değil, aynı zamanda kendi topluluklarına ve dünyaya sembolik bir mesaj iletmeyi amaçladığını belirtir. Bu nedenle intihar saldırıları ya da ritüelleştirilmiş

infazlar, failer tarafından kutsallaştırılmış bir anlam dünyasına yerleştirilir; eylem, ilahî bir planın parçası olan ulvi bir görev olarak sunulur. Böyle bir söylem repertuarı, şiddetin estetize edilip yüceltilmesi yoluyla siyasal-ahlakî meşruiyet arayışını da besleyebilir (Asad, 2007). Kutsal değerlere yönelik tehdidin bulunduğu iddiası, şiddetin toplumsal meşruiyet eşliğini düşürür ve seferberliği kolaylaştırır (Galtung, 1990). Nitekim “cihad”, “Haçlı seferi” ve “şehitlik” gibi anahtar işaretler, farklı dinî geleneklerde inananları normal koşullarda tasvip etmeyecekleri eylemlere ikna eden çerçeveler olarak işlev görebilir (Juergensmeyer, 2003).

Öte yandan kimlik kavramı yalnızca dinle sınırlı değildir; etnik köken, mezhep, milliyet ya da ideoloji gibi farklı boyutları da içerir. Kimlik temelli aidiyetler grup içi dayanışmayı güçlendirirken grup dışına karşı mesafeyi ve potansiyel çatışmayı beraberinde getirir. Sosyal psikolojideki Sosyal Kimlik Teorisi, insanların en ufak ayrımlar üzerinden bile “biz” ve “onlar” grupları oluşturabildiğini ve kendi grubunu üstün görme eğilimi taşıdığını ortaya koymuştur (Tajfel & Turner, 1986, ss. 17-18). Bu eğilim, farklı kimlikler arasındaki önyargı ve husumetin zeminini oluşturur. Kimlik temelli çatışmalarda semboller ve söylemler kritik rol oynar. Örneğin etnik bir gerilimde karşı tarafı “vatan haini” olarak yaftalamak veya mezhepsel bir anlaşmazlıkta rakip gruba “kâfir” damgası vurmak, o gruba yönelen şiddeti kolaylaştıran sembolik hamlelerdir. Bu tür dilsel damgalamalar sembolik şiddetin dili olarak görülebilir.

Amerikalı filozof Judith Butler’a (2015, ss. 171-173) göre, toplumsal normlar ve söylemler bazı hayatları “değerli” ve yasına değecek (yaslanabilir) kılarken, bazılarını ise “yası tutulamaz” hale getirir. Butler, hangi hayatların yasının tutulup tutulamayacağı konusundaki bu ayrımın, şiddetin meşrulaşmasında merkezi rol oynadığını vurgular. Bir grubun üyeleri, egemen söylem tarafından insanlık dairesinin dışına itilip değersizleştirildiğinde, onlara yönelen şiddet toplum vicdanında daha kolay kabul görür. Bu bakış açısı, nefret söylemi ve benzeri sembolik dışlamaların, fiziksel şiddeti önceleyen güçlü bir şiddet biçimi olduğunu ortaya koymaktadır.

Kimlik olgusunun şiddetle ilişkisinde bir diğer önemli nokta, kimliklerin indirgenmesi ve siyasal amaçlarla araçsallaştırılmasıdır. Ekonomist ve filozof Amartya Sen (2010, ss. 18-19), insanların çok katmanlı kimliklere sahip olduğunu, ancak çatışma dönemlerinde bu zengin kimlik yelpazesinden tek bir boyutun (örneğin din veya etnisite) mutlaklaştırıldığını vurgular. Sen’e göre kimliklerin bu şekilde tek eksene indirgenmesi, karşı tarafın “ötekileştirilmesini” ve şiddetin önünün açılmasını kolaylaştırır. Örneğin bir birey hem Türk hem Müslüman hem doktor hem de anne olabilir; ancak çatışmacı söylem o bireyi yalnızca “Türk” kimliğiyle tanımlayıp karşısına yalnızca “Kürt” kimliğiyle

tanımlanan bir öteki koyduğunda, diğer tüm insani ortaklıklar görünmez hale gelir. Bu da çatışmayı besleyen tehlikeli bir illüzyon yaratır. Sen, şiddetin çoğunlukla bu tek boyutlu kimlik kurgusunun eseri olduğunu ve insanların farklı aidiyetlerini hatırlamasının barış için önemli olduğunu belirtir (Sen, 2006, ss. 4-5).

Benzer biçimde uluslararası ilişkiler literatüründe ortaya atılan medeniyetler çatışması tezine (Huntington, 2002) göre modern dünyada ideolojiler yerine kültür veya din eksenli büyük kimlik blokları çatışacaktır. Bu tez her ne kadar tartışmalı olsa da dinî-kültürel kimliklerin çatışma söylemlerinde merkezi bir yer tuttuğunu ortaya koymuştur. Küresel ölçekte yaşanan terör eylemleri ve bunlara verilen tepkiler, birçok çevrede “İslam ve Batı” ya da “Haçlı zihniyeti” şeklinde geniş kimlik blokları üzerinden okunmuş; böylece sembolik düzeyde bir kimlikler arası savaş anlatısı güç kazanmıştır.

Antropolog Talal Asad (2007, s. 8) ise “dinsel şiddet” ve “seküler şiddet” ayrımının görüldüğü kadar net olmadığını ileri sürer. Asad, modern seküler devletlerin ve ideolojilerin de yoğun şiddet pratikleri ürettiğine, ancak bunların genellikle rasyonel, ilerlemeci veya “kaçınılmaz” olarak sunulduğuna dikkat çeker. Liberal söylem, ulus devlet adına veya seküler değerler uğruna uygulanan şiddeti akla yatkın ve meşru görme eğilimindedir. Oysa benzer şiddet eylemleri din adına ortaya çıktığında bunlar irrasyonel ve fanatik olarak damgalanır. Asad’ın bu tespiti, “bizim şiddetimiz (seküler olan) makul ve barış getirmeye yönelikken, onların şiddeti (dinsel olan) vahşicedir” şeklindeki yaygın anlayışı eleştirir. Bu bakış açısı, şiddetin kaynağını sadece dinî inançlarda aramanın eksik olacağını; tüm şiddet biçimlerinin kendi tarihsel ve kültürel bağlamlarında incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Özetle, inanç ve kimlik unsurları yalnızca doğrudan şiddeti tetiklemekle kalmaz; sembolik süreçler aracılığıyla çatışmayı besleyip fiilî şiddete varma ihtimalini artırır. Bir grubun kutsalı ya da temel değerleri tehdit altında algılandığında, önce söylemsel/sembolik bir mobilizasyon oluşur; uygun koşullarda bu mobilizasyon fiziksel şiddete evrilebilir. Bu süreçte dil, medya, ritüeller ve semboller başlıca taşıyıcılardır. Hatta sıradan siyasal ya da ekonomik uyuşmazlıklar bile kimlik etiketiyle yüklendiğinde, hızla kutsalın savunusu ekseninde sembolik bir cepheleşmeye dönüşebilir. Bu nedenle toplumsal barışın tesisi, gruplar arası sembolik etkileşimi yakından izlemeyi ve nefret söylemi, dışlayıcı ideolojiler ile tarihsel önyargılarla sistemli mücadeleyi gerektirir. İzleyen bölüm, yukarıda özetlenen mekanizmaların Türkiye bağlamındaki somut tezahürlerini, seçili tarihsel vakalar üzerinden ele almaktadır.

4. Türkiye Örneği: İnanç Temelli Kimlik ve Sembolik Şiddet

Türkiye toplumu, tarihsel olarak farklı dinî ve etnik grupların bir arada yaşadığı karmaşık bir yapıya sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu mirası üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde laiklik ilkesi doğrultusunda din ile siyaset alanını ayırma hedefi benimsenmiştir. Bununla birlikte din olgusu, toplumsal kimliğin önemli bir unsuru olmayı sürdürmüştür. Özellikle Sünni İslâm, gerek Osmanlı'dan devralınan kurumsal miras (örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığı) gerekse nüfusun büyük çoğunluğunun Sünni olması nedeniyle baskın inanç konumundadır. Bu tablo, Sünni çoğunluk dışındaki inanç toplulukları açısından zaman zaman sembolik ya da fiziksel şiddete maruz kalma riskini artıran bir iklim üretmiştir (Karakaya Stump, 2018; Massicard, 2013). Bu bağlamda, Türkiye'de inanç temelli toplumsal şiddet denilince akla ilk olarak Sünni-Alevi gerginlikleri gelmektedir. Alevilik, İslâm içerisinde heterodoks bir inanç ve kültür geleneği olarak yüzyıllardır Anadolu'da varlığını sürdüren bir kimliktir. Ne var ki Aleviler tarihsel süreçte yer yer egemen Sünni söylem içinde 'ötekileştirilmiş'; inançları zaman zaman farklı/aykırı addedilerek dışlayıcı söylemlere konu olmuştur. Bu tür söylem ve pratikler, bazı dönemlerde devlet düzeyinde baskı, bazı dönemlerde ise toplumsal şiddet olarak karşımıza çıkmıştır

Osmanlı'da özellikle 16. yüzyılda, Osmanlı-Safevî rekabetinin de etkisiyle "Kızılbaş" diye anılan topluluklar siyasî-dinî muhalefetle ilişkilendirilmiş; Kızılbaş nitelikli ayaklanmalar sert biçimde bastırılmış ve bu çevrelere yönelik yaygın takibat yürütülmüştür (Karakaya-Stump, 2019). Cumhuriyet döneminde ise laiklik ilkeleri doğrultusunda dinin kamusal alandan çekilmesine yönelik politikalar sürdürülürken, Alevilerin özgün inanç ve ibadet pratikleri uzun süre kurumsal düzeyde sınırlı görünürlük kazanmıştır. Dolayısıyla cemevlerinin ibadethane statüsünün resmen tanınmaması³ ve din öğretiminde ağırlıklı olarak Sünni İslâm merkezli içeriğin öne çıkması, Alevi inancına yönelik sembolik dışlanma biçimleri olarak yorumlanabilmektedir. Bu tür uygulamalar, devletle kurulan ilişkilerde "ikinci planda kalma" hissiyatını güçlendirebilmiş ve toplumsal gerilimi artırıcı bir etki doğurabilmiştir (Karakaya-Stump, 2018, ss. 53, 67–69). Nitekim 1960'lı ve 1970'li yıllarda Alevi kesimin önemli bir bölümü, kendilerini ifade edebilecekleri alternatif bir kimlik arayışıyla sol-sosyalist hareketlere yönelmiştir (Ertan, 2019). Bu yönelim, mevcut kimlik fay hatlarını ideolojik kutuplaşmalarla da örtüştürmüştü ve özellikle 1970'ler

3 Türkiye'de cemevlerine ilişkin son yıllardaki düzenlemeler, ulusal düzeyde genel ve açık bir "ibadethane" statüsü tanımı getirmemekle birlikte; Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanlığı'nın kurulması (112 sayılı CBK, RG: 09.11.2022/32008), cemevleri için imar planlarında yer ayrılması ve aydınlatma giderlerinin Kültür ve Turizm Bakanlığı bütçesinden karşılanması gibi hususları kapsamaktadır. Bu kapsamda usul-esasları belirleyen "Cemevlerinin Aydınlatma Giderlerinin Ödenmesine Dair Yönetmelik" de yayımlanmıştır (Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanlığı [ABKCB], 2022; Resmî Gazete, 26.11.2022/32025).

Türkiyesi’nde sağ-sol çatışması zemininde Alevi-Sünni ayrımını daha da keskinleştirmiştir.

1970’li yılların sonuna gelindiğinde Türkiye tarihinin en kanlı inanç temelli şiddet olaylarından bazıları yaşanmıştır. Aralık 1978’de Kahramanmaraş’ta yaşanan olaylar, mezhep temelli çatışmaların ciddi ölçüde tırmandığı bir örnek olarak anılmaktadır. Kahramanmaraş Olayları olarak anılan 1978 Aralık hadiselerinde, Alevilerin yoğun olarak yaşadığı mahallelere yönelik organize saldırılar gerçekleşmiş; resmî kayıtlara göre 111 kişi yaşamını yitirmiş, yüzlerce kişi yaralanmıştır. Sivil kayıplarla sonuçlanan bu şiddet dalgası, yerel düzeyde başlayan bir provokasyonun kısa sürede kontrolden çıkıp kitlesel şiddete evrilebileceğini göstermektedir. Olayların tetikleyicisi olarak bir sinemada patlayan bombanın failinin “Aleviler/solcular” olduğuna dair yayılan bir söylenti gösterilebilir. Bu iddianın ardından camilerde ve sokaklarda “dinsizler memleketi ele geçiriyor” türünden asılsız propagandalar hızla yayılmıştır (Tüleylioğlu, 2023); bu dil korku ve öfkeyi yükselterek kalabalıkların hızlı mobilizasyonuna yol açmıştır.

1970’li yılların sonuna gelindiğinde Türkiye, inanç temelli şiddetin ciddi örneklerinden bazılarını yaşadı. Bunlar arasında, Aralık 1978’de Kahramanmaraş’ta Alevilerin yoğun olduğu mahallelere yönelik saldırılar düzenlendi; resmî kayıtlara göre 111 kişi yaşamını yitirdi, yüzlercesi yaralandı (Tüleylioğlu, 2023). Bu dalga, yerel bir provokasyonun kısa sürede kitlesel şiddete dönüşebileceğini gösterdi. Tetikleyici olarak bir sinemadaki patlamanın failinin “Aleviler/solcular” olduğuna dair söylentiler öne çıktı; bunu camiler ve sokaklarda “dinsizler memleketi ele geçiriyor” türü asılsız propagandaların hızla yayılması izledi (Tüleylioğlu, 2023). Bu dil, korku ve öfkeyi yükselterek kalabalıkların hızlı mobilizasyonuna yol açmıştır.

1980 yılının Mayıs ayında benzer dinamikler Çorum’da da gözlenmiştir. Cami hoparlörlerinden ‘Aleviler suyu zehirledi’ şeklinde asılsız anonslar yapıldığına dair iddialar, kalabalıkların hızla seferber olmasına ve kitlesel şiddetin tırmanmasına yol açmıştır (Turan, 2007, ss. 111–112). Kahramanmaraş ve Çorum olaylarında dikkat çeken ortak nokta, her iki şehirde de Alevi ve Sünni nüfusun belirgin oranlarda birlikte yaşamasıdır. Araştırmacılar, Alevi ve Sünni nüfusun neredeyse eşit olduğu yerlerde çatışma riskinin daha yüksek olabileceğini belirtir (Laçiner, 1978, s. 39). Nitekim bu iki örnek, yüksek sembolik değere sahip bir provokasyon veya söylentinin kısa sürede geniş ölçekli şiddete evrilebileceğini göstermektedir. İlgili literatür, bazı vakalarda şiddetin asimetrik örüntüler taşıyabileceğini belirtir (Tüleylioğlu, 2023, ss. 92–100). Bu bağlamda, ‘Aleviler vatani bölüyor’ ya da ‘dinî değerlere saldırı’

türü çerçevelerin dolaşıma sokulması, sembolik şiddetin kitle mobilizasyonunda etkili olup fiilî şiddete eşik etkisi yaratabildiğini göstermektedir.

Türkiye’de inanç temelli sembolik şiddetin en trajik tezahürlerinden biri de 2 Temmuz 1993’te meydana gelen Sivas Olayı’dır (Madımak Katliamı). Pir Sultan Abdal Şenlikleri kapsamında Sivas’ta bulunan çok sayıda yazar, sanatçı ve aydın Madımak Otel’inde konaklarken, otel çevresinde binlerce kişi toplanmıştır. ‘Müslüman Türkiye’ ve ‘Şeytan Aziz’ sloganları eşliğinde kalabalık Madımak Otel’ni ateşe vermiş; çıkan yangında resmî açıklamalara göre 37 kişi yaşamını yitirmiştir (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1994; Anadolu Ajansı, 2016). Sivas olayı, inanç temelli kimlik husumetinin yakın tarihteki en simgesel örneklerinden biri haline gelmiştir.

Olayın arka planında, şenliklere davetli olan ünlü yazar Aziz Nesin’in varlığı önemli bir yer tutar. “Ateist” kimliğiyle tanınan ve o dönemde Salman Rüşdi’nin “Şeytan Ayetleri” kitabını Türkçeye çevirmeyi planladığını açıklayan Nesin, radikal dinî çevrelerin tepkisini çekmişti. Nesin’in Sivas’a geleceği haberi, yerel düzeyde adeta bir seferberlik çağrısına dönüştürüldü. Bazı yerel gazeteler Nesin’i açıkça hedef alan manşetler attı. “Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz” gibi ifadelerle etkinlik, “dinî değerlere saldırı” şeklinde çarpıtılarak sunuldu. 2 Temmuz günü Cuma namazı çıkışında camiden çıkan kalabalık, bu sembolik düşman imgesi etrafında galeyana getirildi. Halkın dinî duyguları “Peygamber’e hakaret ediliyor, din elden gidiyor” şeklindeki söylemlerle istismar edildi. Sonuçta, büyük ölçüde sembolik gerekçelerle tetiklenen bu gerilim, ölümcül şiddete evrildi (Bianet, 2024; Kayalığıl, 2015).

Yaşanan olaylar sonrasında yapılan değerlendirmeler, şehirdeki muhafazakâr-milliyetçi atmosferin ve bazı radikal grupların provokasyonunun bu felakette rol oynadığını göstermiştir. Olay sırasında güvenlik güçlerinin etkili biçimde müdahale edememesi iddiası, devletin Alevi vatandaşların can güvenliğini korumakta isteksiz veya aciz olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu durum, Alevi toplumunun devlete olan güvenini sarsmıştır. Bu güvensizlik, Alevi toplumu için adeta sembolik bir travmaya dönüşmüştür. “Biz bu ülkenin eşit ve korunmaya değer vatandaşları değil miyiz?” sorusu, o günden sonra Alevi topluluğunun kolektif hafızasında derin bir yer edinmiştir.

Sivas’ta yaşanan olayların ardından geçen yıllarda, Alevi topluluğunun kamusal görünürlüğü ve talepleri daha güçlü biçimde ifade edilir hâle gelmiştir. 1990’ların ikinci yarısından itibaren Alevi dernekleri ve vakıfları, geçmiş katliamların unutulmaması ve adalet taleplerinin karşılanması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur (Massicard, 2013). Ne var ki sembolik şiddetin izleri kolay silinmemiştir. 1995’te İstanbul Gazi Mahallesi’nde başlayıp Ümraniye’ye de sıçrayan olaylarda toplam 22 kişi yaşamını yitirmiş, resmî kayıtlara göre

300'ün üzerinde kişi yaralanmıştır (Bianet, 2012, 2020). Gazi olayları, Alevi toplumdaki derin öfke ve güvensizliği yeniden görünür kılmıştır. Bu olaylar silsilesi, geçmişteki sembolik ve fiziksel şiddet deneyimlerinin, yeni gerilimler sırasında hafızadaki yaraları kanatarak yeni şiddet döngülerine zemin hazırladığını göstermektedir (Çavdar, 2017). Nitekim, “Sivas olayı”na ilişkin yeterli bir yüzleşmenin yapılmadığı yönündeki değerlendirmeler, Alevi-Sünni kutuplaşmasının siyasal polemiklerde kullanıma açılmasına zemin hazırlamıştır (Çavdar, 2017; Bianet, 2022). Anma ve protesto pratiklerinde Maraş, Çorum ve Sivas gibi travmatik olaylara yapılan atıfların sıklıkla yer bulması da bu hafıza siyasetinin bir parçasıdır (Bianet, 2013; 2025).

Türkiye’de inanç ve kimlik temelli sembolik şiddetin bir başka boyutu, özellikle 20. yüzyılın sonlarında kamusal alanda dinin görünürlüğü etrafında şekillenen sekülerlik-dindarlık geriliminde belirginleşmiştir (Gökarkınel & Secor, 2012; Göle, 1992). Bu gerilim, Alevi-Sünni ayrışması gibi bir mezhepsel hat üzerinden değil; laiklik ilkesinin kamusal tarafsızlık hedefi ile dinî görünürlük taleplerinin çakıştığı zeminde ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar başörtüsünün kamu kurumları ve üniversitelerde yasaklanması, politikaların laikliği koruma niyetiyle yürütülmüş olmasına rağmen, inançlı kesimin bir bölümü bunu sembolik bir dışlanma olarak deneyimlemiştir. Bu süreçte başörtüsü kullanan birçok kadın, eğitim ve çalışma imkânlarını ertelemek ya da başörtüsünü çıkarmak arasında kalmıştır (Cindoğlu, 2010). Literatürde, bu tür yasakların dinî kimliğe yönelik sembolik baskı ürettiğine dair değerlendirmeler bulunmaktadır (White, 2013, ss. 27–30).

2000’li yılların başında siyasi iktidarın değişmesinin ardından, 2010’lardan itibaren başörtüsü yasağı kademeli olarak kaldırılmıştır (Anadolu Ajansı, 2013; 2016). Bu dönemde yürütülen kutuplaşma çalışmalarında, farklı yaşam tarzlarına sahip kesimler arasındaki sosyal mesafe ve karşılıklı normatif baskı algılarının arttığı; bazı seküler kesimlerin kamusal alanda kültürel gerileme/geri itilme duygusunu dillendirdiği görülmüştür (Erdoğan & Uyan-Semerci, 2018). Öte yandan muhafazakâr değerlerin kamusal alanda ve eğitimde daha görünür hâle gelmesi —örneğin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin yanı sıra seçmeli din derslerinin müfredata eklenmesi ve imam hatip okullarının yaygınlaşması (İçişleri Bakanlığı, 2012; MEB, 2012)— seküler kimliği baskın kesimlerce kimi zaman sembolik bir baskı olarak yorumlanmıştır. Bu durum, sembolik baskı deneyiminin tek taraflı olmadığını; bağlama göre farklı kesimlerce hissedilebildiğini göstermektedir.

Sonuç

İnanç, kimlik ve sembolik şiddet ekseninde yapılan bu inceleme, toplumsal çatışmaların yalnızca görünen nedenlerle (doğrudan fiziksel saldırılar, terör eylemleri vb.) açıklanamayacağını, derinlerde yatan anlam dünyalarının ve sembolik süreçlerin de analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Sembolik şiddet çoğu zaman fiziksel şiddetin habercisi, kolaylaştırıcısı veya eşlikçisidir. Bu çalışma, sembolik şiddete erken müdahalenin fiziksel şiddet başlamadan önce önleyici etki yarattığını ortaya koymaktadır.

Bir grubun başka bir gruba yönelik kullandığı dışlayıcı dil, düşmanlaştırıcı propaganda ve ayrımcı politikalar, silaha başvurulmadan önceki “yumuşak şiddet” (doğrudan fiziksel olmayan, örtük şiddet aşaması) aşamasını oluşturur. Türkiye örneğinde yaşanan olaylar – Maraş, Çorum, Sivas ve diğerleri – göstermektedir ki bir toplumda farklı inanç ve kimlik grupları arasında güven tesis edilmediğinde, en ufak bir kıvılcım bile geçmişin yüküyle birleşerek büyük yangınlara yol açabilmektedir.

- **Çoğulcu ve kapsayıcı bir söylem benimsemek:** Siyasal liderler, medya ve kanaat önderleri farklı inanç ve kimlik gruplarını ötekileştiren, şeytanlaştıran bir dilden kaçınmalıdır. Tam tersine, ortak değerleri ve vatandaşlık paydasını vurgulayan kapsayıcı bir söylem toplumsal dokuyu güçlendirecektir. Unutmamak gerekir ki söylem düzeyindeki nefret, eylem düzeyindeki şiddetin tohumlarını atar.
- **Eğitim ve bilinçlendirme:** Okullarda ve yaygın eğitim programlarında toplumun kültürel ve dinî çeşitliliği hakkında objektif ve saygılı bir eğitim verilmelidir. Genç nesiller, farklı mezhep ve din mensuplarının bu ülkenin eşit vatandaşları olduğunu, tarihteki çatışma örneklerinden çıkarılacak derslerle birlikte öğrenmelidir. Örneğin Alevilik, Sünnilik ve benzeri inançlara dair doğru bilgilerin müfredata girmesi, önyargıların kırılmasına yardımcı olacaktır.
- **Adalet ve hafıza:** Geçmişte yaşanmış inanç temelli şiddet olaylarının adil biçimde yargılanması ve gerçek sorumlularının ortaya çıkarılması sağlanmalıdır. Adaletin tecelli etmediği durumlarda mağdur grupların maruz kaldığı sembolik şiddet duygusu devam eder; adalet duygusu ise toplumsal barışın en önemli çimentosudur. Ayrıca bu acı olayların unutulmaması ancak intikam aracı haline de getirilmemesi için ortak bir hafıza politikası geliştirilmelidir.
- **Yasal düzenlemeler ve eşit vatandaşlık:** Ayrımcılıkla mücadele mevzuatı güçlendirilmeli; nefret söylemi ve nefret saikine dayalı suçlar caydırıcı biçimde yaptırıma bağlanmalıdır. Kamu hizmetleri, inançlar arasında

ayrım gözetilmeksizin nesnel ölçütlere göre sunulmalı; düzenlemeler inanç özgürlüğü, kamu düzeni ve başkalarının hakları arasındaki ölçülü dengeyi gözetmelidir. Bu çerçeve, toplum kesimleri arasında güven duygusunu güçlendirir.

İnanç ve kimlik farklılıklarının barışçıl biçimde bir arada yaşaması, eşit yurttaşlığın yaşandığı ve tüm kesimlerin saygı gördüğü bir kamusal iklimin güçlendirilmesine bağlıdır. Sembolik şiddet zihinde ve dilde başlar; bu nedenle çözüm, kapsayıcı dil ve karşılıklı empati pratiklerinin yaygınlaştırılması, çoğulcu ve nesnel eğitim içeriklerinin geliştirilmesi, öngörülebilir ve tutarlı adalet mekanizmaları ile şeffaf hesap verebilirlik kültürünün yerleşmesi gibi toplumsal süreçlerle desteklenmelidir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı. (2013, 8 Ekim). *Kamuda başörtüsüne özgürlük geldi*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kamuda-basortusune-ozgurluk-geldi/213040> Anadolu Ajansı
- Anadolu Ajansı. (2016, 2 Temmuz). *Sivas olaylarının 23. yılı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/sivas-olaylarinin-23-yili/601524>
- Anadolu Ajansı. (2016, 27 Ağustos). *Polislere başörtüsü serbestliği getirildi*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/polislere-basortusu-serbestligi-getirildi/636278>
- Asad, T. (2007). *On Suicide Bombing*. New York, NY: Columbia University Press.
- Bianet. (2012, 10 Mart). *Devlet katilleri hâlâ koruyor*. Erişim adresi: <https://bianet.org/haber/devlet-katilleri-hala-koruyor-136841>
- Bianet. (2013, 12 Mart). *Gazi'de 18 yıllık adalet özlemi*. Erişim adresi: <https://bianet.org/haber/gazi-de-18-yillik-adalet-ozlemi-145043>
- Bianet. (2015, 12 Mart). *Videolarla Gazi Katliamı ve Dava Süreci*. Erişim adresi: <https://bianet.org/haber/videolarla-gazi-katliami-ve-dava-sureci-162977>
- Bianet. (2020, 12 Mart). *Gazi'de 25 yıllık adalet özlemi*. Erişim adresi: <https://bianet.org/haber/gazi-de-25-yillik-adalet-ozlemi-221294>
- Bianet. (2022, 2 Temmuz). *“Madımak hâlâ yanıyor, helallesme değil hesaplaşma gerekiyor”*. Erişim adresi: <https://bianet.org/haber/madimak-hala-yaniyor-helallesme-degil-hesaplasma-gerekiyor-264047>
- Bianet. (2024, 1 Temmuz). *2 Temmuz 1993'te ne oldu?* Erişim adresi: <https://bianet.org/haber/2-temmuz-1993-te-ne-oldu-297000>
- Bianet. (2025, 2 Temmuz). *Madımak Katliamının 32. yıl dönümünde Sivas'ta anma*. Erişim adresi: <https://bianet.org/haber/madimak-katliaminin-32-yil-donumunde-sivas-ta-anma-309058>
- Bourdieu, P. (2014). *Eril tahakküm* (B. Yılmaz, çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık. (Orijinal eser 1998'de yayımlanmıştır).
- Butler, J. (2015). *Savaş tertipleri: Hangi hayatların yası tutulur?* (Ş. Öztürk, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eser 2009'da yayımlanmıştır).
- Çavdar, O. (2017). Mekân ve kolektif bellek: Sivas Katliamı ve Madımak Otel. *Moment Dergi*, 4(1), 237–257. <https://doi.org/10.17572/mj2017.1.237257>
- Cindoğlu, D. (2010). *Başörtüsü yasağı ve ayrımcılık: Uzman mesleklerde başörtülü kadınlar*. İstanbul: TESEV Yayınları. (Rapor PDF'si için: https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Basortusu_Yasagi_Ve_Ayrimcilik_Uzman_Mesleklerde_Basortulu_Kadinlar.pdf)
- Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2018). *Fanusta diyaloglar: Türkiye'de kutuplaşmanın boyutları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Ertan, M. (2019). The latent politicization of Alevism: The affiliation between Alevis and leftist politics (1960–1980). *Middle Eastern Studies*, 55(6), 932–944. <https://doi.org/10.1080/00263206.2019.1591276>
- Galtung, J. (1990). Cultural violence. *Journal of Peace Research*, 27(3), 291–305. <https://doi.org/10.1177/0022343390027003005>
- Girard, R. (2018). *Günah keçisi* (I. Ergüden, çev.). İstanbul: Alfa Yayınları. (Orijinal eser 1982; İngilizce çeviri 1986/1989).
- Gökarkınel, B., & Secor, A. (2012). ‘Even I was tempted’: The moral ambivalence and ethical practice of veiling-fashion in Turkey. *Annals of the Association of American Geographers*, 102(4), 847–862. <https://doi.org/10.1080/00045608.2011.601221>
- Göle, N. (1992). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Huntington, S. P. (2002). *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması* (M. Turhan & Y. Z. C. Soydemir, çev.). İstanbul: Okuyan Yayınları. (Orijinal eser 1996’da yayımlanmıştır).
- İçişleri Bakanlığı. (2012, 11 Nisan). *6287 İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*. Erişim adresi: <https://www.icisleri.gov.tr/6287-ilkogretim-ve-egitim-kanunu-ile-bazi-kanunlar-da-degisiklik-yapilmasina-dair-kanun-11-04-2012->
- Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence* (3. bs.). Berkeley, CA: University of California Press.
- Karakaya Stump, A. (2018). The AKP, sectarianism and the Alevis’ struggle for equal rights in Turkey. *National Identities*, 20(1), 53–67. <https://doi.org/10.1080/14608944.2016.1244935>
- Karakaya Stump, A. (2019). *The Kızılbaş Alevis in Ottoman Anatolia: Sufism, Politics and Community*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Kayaligil, P. K. (2015). *Spaces of conflict: Memory, musealization and heterotopia in the city of Sivas, Turkey* (Yayımlanmamış doktora tezi). Middle East Technical University (ODTÜ), Ankara.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanlığı. (2022, 9 Kasım). *Hakkımızda / Mevzuat*. Erişim adresi: <https://alevibektasi.ktb.gov.tr/TR-339013/mevzuat.html>
- Laçiner, Ö. (1978). *Malatya Olayı – Türkiye’de Faşist Hareketin Yapısı ve Gelişimi*. *Birikim*, (39), 15–29.
- Massicard, É. (2013). *The Alevis in Turkey and Europe: Identity and Managing Territorial Diversity*. Abingdon & New York: Routledge.
- Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü (MEB DOGM). (2012/2017). *Kur’an-ı Kerim / Temel Dinî Bilgiler öğretim programları*. Erişim adresi: https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17174905_KuranYKerim_AYHL_11ve12.siniflaricin_Eskiprogram.pdf https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17174905_KuranYKerim_AYHL_11ve12.siniflaricin_Eskiprogram.pdf

- meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17173729_TemelDiniBilgiler_YHO_67ve8.siniflar_2012.pdf
- Resmî Gazete. (2022, 26 Kasım). *7421 sayılı Vergi Usul Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* (Sayı 32025). Erişim adresi: <https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/26-11-2022/32025>
- Sen, A. (2010). *Kimlik ve şiddet: Kader yanulsaması* (A. Kardam, çev.). İstanbul: Optimist. (Orijinal eser 2006'da yayımlanmıştır).
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed., pp. 7–24). Chicago, IL: Nelson-Hall.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV). (1994). *1993 – Türkiye İnsan Hakları Raporu*. Ankara: TİHV. Erişim adresi: <https://tihv.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/1993-turkiye-insan-haklari-raporu.pdf>
- Turan, A. (2007). *Darbe Arası Türkiye, 27 Mayıs – 12 Mart – 12 Eylül: Anılar, Gözlemler, Tâniklikler*. İstanbul: Resital Yayınları.
- Tüleylioğlu, O. (2023). *Kahramanmaraş Katliamı* (Araştırma Dizisi). Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları.
- White, J. (2013). *Müslüman milliyetçiliği ve yeni Türkler* (E. Güllüpinar & C. Taştan, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akselasyon Siyaseti ve Teknoliberalizm: Silicon Valley’de Yeni Bir İdeolojik Formasyonun Yükselişi

Ali Kiriktaş¹

Özet

Bu çalışma, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Silicon Valley’nin politik ve entelektüel topoğrafyasında meydana gelen radikal dönüşümü, “Akselasyon Siyaseti”, “Neoreksiyon” (NRx) ve “Teknoliberalizm” kavramsal çerçeveleri üzerinden derinlemesine incelemektedir. Çalışma, 1990’ların “California İdeolojisi” olarak adlandırılan ve internetin doğası gereği demokratikleştirici ve özgürleştirici olduğuna dair siber-ütopyacı inancın çöküşünü; yerini teknolojik determinizm, piyasa egemenliği ve post-hümanist bir gelecek vizyonuna bırakan “Karanlık Aydınlanma” düşüncesinin yükselişini analiz etmektedir. Çalışmada, Gilles Deleuze ve Félix Guattari’nin felsefi spekülasyonlarından ortaya çıkan ve Nick Land ile Sibernetik Kültür Araştırma Birimi (CCRU) tarafından radikalleştirilen akselasyonist düşüncenin, nasıl Marc Andreessen, Peter Thiel ve Balaji Srinivasan gibi teknoloji oligarkları tarafından benimsenerek “Etkili Akselasyonizm” (e/acc) adı altında operasyonel bir ideolojiye dönüştürüldüğü irdelenmektedir. Ayrıca, Curtis Yarvin’in (Mencius Moldbug) demokrasi eleştirileri ve “Katedral” teorisinin, modern ulus-devlet yapılarının “Ağ Devletleri” ve özel ekonomik bölgeler (ZEDE) yoluyla parçalanması projelerine nasıl teorik zemin hazırladığı tartışılmaktadır. Çalışma, bu yeni ideolojik formasyonun, termodinamik yasaları sosyal teoriye uyarlayarak kapitalist büyümeyi evrensel bir zorunluluk olarak sunduğunu, insan hakları ve demokratik denetim mekanizmalarını ise teknolojik tekilliğe giden yolda yavaşlatıcı engeller olarak meydana getirdiğini ortaya koymaktadır. Palantir gibi şirketlerin devletin egemenlik fonksiyonlarını devraldığı “Otoriter İstif” (Authoritarian Stack) yapısı ve California’daki YZ düzenleme savaşları (SB 1047) üzerinden, bu ideolojinin somut politik ve ekonomik sonuçları detaylandırılmaktadır.

1 Doktor, Bağımsız araştırmacı, ali_kiriktas_44@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4209-0094

1. Giriş

Küresel teknoloji endüstrisinin epistemolojik ve ontolojik merkezi olan Silicon Valley, son on yılda derin bir ideolojik dönüşüm geçirmektedir. 20. yüzyılın sonlarında, Stewart Brand’in “Whole Earth Catalogu” ve John Perry Barlow’un “Siberuzay Bağımsızlık Bildirgesi” ile sembolize edilen dönemde, teknolojik ilerleme ile liberal demokrasinin, bireysel özgürlüklerin ve toplumsal eşitliğin birlikte devam edeceğine dair bir inanç hakimdi. “California İdeolojisi” olarak adlandırılan bu melez yapı, 1960’ların karşı kültürünün özgürlükçü ruhunu, serbest piyasa ekonomisinin dinamizmiyle birleştirerek, internetin hiyerarşileri yıkacağı ve “küresel köyü” kuracağı vaadinde bulunmuştur (Fish, 2017). Ancak 2020’lere gelindiğinde bu iyimser söylem, yerini teknolojiyi demokrasiyle bağdaşmaz gören, insan doğasının biyolojik olarak eşitsiz olduğunu savunan ve mevcut toplumsal düzeni “eski bir yazılım” gibi silip yeniden kurmayı amaçlayan daha karamsar ve geriye dönük bir düşünce anlayışına bırakmıştır (Douglass, 2025; Dahl, 1989). Bu dönüşüm, sadece bir iş dünyası stratejisi veya ekonomik çıkar çatışması olarak okunamaz; bu, modernitenin temel varsayımlarına meydan okuyan kapsamlı bir siyaset felsefesinin inşasıdır. Bu yeni formasyonun merkezinde, kapitalizmin ve teknolojinin içsel hızını artırarak mevcut medeniyet formlarını aşmayı hedefleyen akselerasyonizm bulunmaktadır. Başlangıçta akademik bir felsefe tartışması olarak marjinal kalan bu düşünce, bugün milyar dolarlık fonları yöneten risk sermayedarları (VC) ve teknoloji CEO’ları için bir dünya görüşü haline gelmiştir. Peter Thiel’in “Özgürlük ve demokrasinin artık bağdaşmadığına inanıyorum” şeklindeki ifadesi, bu yeni dönemin ruh hâlini özetlemektedir (European Center for Populism Studies, t.y.).

Bu çalışmanın amacı, Silicon Valley’deki bu ideolojik kaymayı tüm katmanlarıyla ve tarihsel sürekliliği içinde analiz etmektir. Bu çalışma, akselerasyonizmin 1990’lardaki düşünsel kökenlerinden başlayarak, Curtis Yarvin’in “Neoreksiyon” (NRx) yaklaşımına, Marc Andreessen’in “Tekno-İyimser Manifesto” suna ve Balaji Srinivasan’ın “Ağ Devleti” projesine uzanan entelektüel çizgiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca “Etkili Akselerasyonizm” (e/acc) hareketinin, termodinamik yasaları ve entropi kavramını referans alarak teknolojik büyümeye nasıl yarı-dini bir anlam ve meşruiyet attığı; bu düşünsel çerçevenin yapay zekâ güvenliği tartışmalarında (OpenAI krizi ve SB 1047 yasa tasarısı gibi örneklerde) nasıl somut siyasal ve kurumsal gerilimlere dönüştüğü analiz edilecektir. Bu çalışma, “Teknoliberalizm” kavramını yeniden değerlendirerek, söz konusu ideolojinin liberalizmin özgürlükçü boyutundan uzaklaştığını; bunun yerine piyasa köktencilliğini otoriter ve teknokratik bir yönetim anlayışıyla birleştiren yeni bir “Tekno-Otoriterizm” biçimine dönüştüğünü ileri sürmektedir.

2. Akselerasyonizmin Felsefi ve Politik Arkeolojisi

Akselerasyonizm, kapitalizmin iç dinamiklerini ve teknolojik gelişim süreçlerini, mevcut toplumsal düzeni aşındıracak ya da onu bütünüyle dönüştürecek biçimde hızlandırma düşüncesine dayanır. Bu yaklaşım, siyasal yelpazenin hem sol hem de sağ uçlarında farklı biçimlerde karşılık bulmuştur (Noys, 2022, s. 6-15; Noys, 2025). Ancak Silicon Valley bağlamında, daha belirgin biçimde sağ eğilimli ve otoriter bir karakter kazanmıştır (Sarmast, 2025, s. 2-9).

Akselerasyonist düşünce temelleri, Fransız filozoflar Gilles Deleuze ve Félix Guattari'nin 1972 tarihli *Anti-Oedipus: Kapitalizm ve Şizofreni* adlı eserinde atılmıştır. Filozoflar, kapitalizmin feodal ve arkaik sosyal yapıları çözen “yersiz yurtsuzlaştırıcı” gücüne dikkat çekmişlerdir. Ancak kapitalizm, bu çözülmeyi sürekli olarak aile, devlet ve ulus gibi kurumlarla yeniden “yerli yurtlulaştırarak” (reterritorializing) sınırlamaktadır. Deleuze ve Guattari, sistemden dışarı çıkmak veya ona direnmek yerine, sürecin kendisine dahil olmayı ve onu sınırlarına kadar hızlandırmayı önermişlerdir: “Süreçten geri çekilmeli miyiz? [...] Hayır, tam tersine! Süreci hızlandırmak gerekir” (Gamez, 2025a; Gamez, 2025b).

Bu yaklaşım başlangıçta, kapitalizmin iç çelişkilerini yoğunlaştırarak devrimci bir kopuş yaratmayı amaçlayan sol bir strateji olarak yorumlanmıştır (Haynes, 2021). Ancak sonraki yıllarda bu düşünsel hat, kapitalizmin insanî ve toplumsal sınırları göz ardı ederek ilerlemesini meşrulaştıran, yer yer nihilist bir teknolojik determinizme zemin hazırlamıştır (Chistyakov, 2022).

1990'larda İngiltere'deki Warwick Üniversitesi bünyesinde kurulan ve Sadie Plant ile Nick Land tarafından yönetilen Sibernetik Kültür Araştırma Birimi (CCRU), akselerasyonizmin bugünkü formunun laboratuvarı olmuştur (Beckett, 2017). Nick Land, Deleuze ve Guattari'nin analizini alarak, tüm Marksist ve hümanist kalıntıları temizlemiştir. Land'e göre kapitalizm, insan ihtiyaçlarını karşılayan bir ekonomi sistemi değil, gezegensel ölçekte bir yapay zekanın (AI) inşasına hizmet eden sibernetik (kontrol, iletişim ve geri bildirim) bir süreçtir (Gamez, 2025a; Gamez, 2025b).

Land ve CCRU, siberpunk bilimkurgu, jungle müzik, okültizm ve numara teorisi gibi unsurları harmanlayarak “teori-kurgu” tarzında metinler oluşturmuşlardır. Land'in “Sağ Akselerasyonizmi” (R/acc), piyasanın özgürleşmesini, devletin ve demokrasinin tamamen ortadan kaldırılmasını ve teknolojinin insan kontrolünden çıkarak “Teknolojik Tekillike” (Singularity) ulaşmasını savunur. Land için insanlık, zekanın evriminde sadece bir taşıyıcıdır ve nihayetinde aşılması gereken bir engeldir. Bu görüşe göre, teknolojik

gelişimin getireceği çevresel yıkım veya toplumsal çöküş, kozmik bir zorunluluk olan zekanın özgürleşmesi yanında önemsizdir (Gamez, 2025a; Gutmann ve Thompson, 2004)

2013 yılında Nick Srnicek ve Alex Williams, “#Accelerate: Manifesto for an Accelerationist Politics” ile akselerasyonizmi sol bir perspektifle (L/acc) yeniden canlandırmayı denemişlerdir. Onlar, neoliberalizmin aslında teknolojik ilerlemeyi yavaşlattığını savunarak, otomasyonun ve teknolojinin kamusal planlama ile “iş sonrası” bir toplum yaratmak için kullanılabileceğini iddia etmişlerdir (Shaviro, 2015). Ancak Silicon Valley'nin kültürel dokusuna yerleşen yaklaşım, Srnicek ve Williams'ın eşitlikçi perspektifi değil; Nick Land'in insan-merkezci düşüncüyü reddeden, piyasa temelli ve seçkin yorumudur.

2020'lerin başında Twitter (X) ve Substack üzerinde organize olan “Etkili Akselerasyonizm” (e/acc) hareketi, Land'in fikirlerini Silicon Valley'nin inşa etme kültürüyle birleştirmiştir. Guillaume Verdon (takma adıyla @BasedBeffJezos) öncülüğünde gelişen bu hareket, akselerasyonizmi akademik jargonun ötesine taşıyarak, yapay zekâ girişimcilerinin ve risk sermayedarlarının ideolojik sığınağı haline getirmiştir (de Lope, 2024).

3. Neoreaksiyon (NRx) ve Karanlık Aydınlanma: Demokrasiye Karşı Savaş

Akselerasyonizmin teknolojik determinizmine politik bir çerçeve sunan Neoreaksiyon (NRx), demokrasiyi, eşitliği ve Aydınlanma değerlerini reddeden radikal bir sağ düşünce akımıdır. NRx, Silicon Valley elitleri arasında, teknolojik ilerlemenin önündeki en büyük engelin verimsiz demokratik süreçler olduğu inancını güçlendirmiştir (Jones, 2019, ss. 101-120).

NRx'in entelektüel mimarı, “Mencius Moldbug” takma adıyla blog yazarı bilgisayar mühendisi Curtis Yarvin'dir. Yarvin'in siyaset felsefesi, “Unqualified Reservations” adlı blogunda 2007-2014 yılları arasında geliştirdiği tezlerle dayanır. Yarvin'e göre, Batı dünyası demokrasi adı verilen ancak aslında oligarşik bir yapı tarafından yönetilmektedir. Bu yapıya Katedral adını verir (Buteau, 2025).

Katedral; akademi, ana akım medya, bürokrasi ve kültür kurumlarından oluşan, merkezi bir lideri olmayan ancak ideolojik olarak beraber hareket eden bir ağıdır. Yarvin, Katedral'in sürekli olarak *ilerlemecilik*, *eşitlik* ve *demokrasi* gibi yanlış doktrinleri yayarak toplumu manipüle ettiğini ve gerçekliğin üzerini örttüğünü savunur. Ona göre, demokrasi bir hatadır; çünkü iktidarı parçalar, sorumluluğu belirsizleştirir ve kısa vadeli popülizmi teşvik eder (F, 2025).

Yarvin'in demokrasiye alternatifi *Neo-kameralizm* (*Neocameralism*) modelidir. Bu modelde devlet, bir anonim şirket (Joint-Stock Corporation) gibi tasarlanır. Ülke toprakları şirketin mülkü, vatandaşlar müşterileri, hükümet başkanı ise mutlak yetkiye sahip bir CEO'dur (CEO-Monarch) (European Center for Populism Studies, t.y.). Bu CEO-Kral, bir yönetim kurulu (hissedarlar) tarafından denetlenir, ancak halka karşı demokratik bir sorumluluğu yoktur. Sistemin amacı, şirketin (ülkenin) değerini artırmaktır. Eğer CEO başarısız olursa, yönetim kurulu onu değiştirebilir, ancak müşterilerin (vatandaşların) yönetimde söz hakkı yoktur; beğenmezlerse rakibe (başka bir ülkeye) gitmekte özgürdüler (Çıkış hakkı).

Yarvin ve takipçileri, bu modelin Singapur, Dubai veya Shenzhen gibi otoriter ancak ekonomik olarak başarılı şehir devletlerinin yönetim tarzına benzediğini ve Batı'nın çöküşten kurtulmak için bu *tekno-monarşist* yapıya geçmesi gerektiğini savunurlar (European Center for Populism Studies, t.y.).

Curtis Yarvin'in fikirleri, PayPal kurucusu ve Palantir ortağı Peter Thiel tarafından finanse edilmiş ve popülerleştirilmiştir. Thiel, NRx felsefesini pratik bir politik stratejiye dönüştüren en önemli figürdür. 2009 yılında Cato Enstitüsü için yazdığı "Bir Liberteryenin Eğitimi" (The Education of a Libertarian) makalesinde, "Özgürlük ve demokrasinin artık bağdaşmadığına inanıyorum" diyerek demokratik sürece olan inancını kaybettiğini ilan etmiştir (European Center for Populism Studies, t.y.).

Thiel'e göre, 1920'lerden itibaren refah devletinin genişlemesi ve oy hakkının yaygınlaşması (özellikle kadınlara oy hakkı verilmesi gibi örnekleri ima ederek), toplumun üretken kesimlerinden tüketici kesimlerine doğru bir kaynak transferine yol açmıştır. Demokrasi, teknolojik durgunluğun ve bürokratik hantallığın kaynağıdır. Thiel'in çözümü, siyasetten çıkış stratejileridir:

1. *Siberuzay* (*Cyberspace*): Devlet denetiminden uzak kripto para ekonomileri (Crandall, 2019).
2. *Dış Uzay* (*Outer Space*): SpaceX ve Mars kolonizasyonu vizyonu.
3. *Açık Deniz* (*Seasteading*): Ulusal sulara bağımsız yüzen şehirler kurarak yeni egemenlik alanları yaratmak (Smith ve Burrows, 2021, s. 145-164).

Thiel'in Donald Trump, JD Vance ve Blake Masters gibi figürlere verdiği siyasi ve finansal destek, mevcut demokratik kurumları "içeriden hackleyerek" veya yıkarak yerine tekno-otoriter bir yapı kurma stratejisinin parçası olarak değerlendirilmektedir (Mahler vd., 2024; Del Valle, 2024; Bertson ve Caramani, 2022).

Nick Land, Yarvin’in blog yazılarını felsefi bir derinlikle sentezleyerek “Karanlık Aydınlanma” başlıklı uzun bir deneme serisi yayınlamıştır. Bu metin, NRx hareketinin temel manifestosu kabul edilir. Land, Aydınlanmanın *özgürlük, eşitlik, kardeşlik* üçlemesinin biyolojik ve tarihsel gerçeklerle çeliştiğini savunur. Ona göre insanlar biyolojik olarak eşit değildir (IQ determinizmi ve bilimsel ırkçılık imaları) ve toplumlar hiyerarşik olmak zorundadır (European Center for Populism Studies, t.y.). Land, demokrasiyi zombi bir süreç olarak nitelendirir ve Ses (demokratik katılım) yerine Çıkışın (rekabetçi yönetimler) üstünlüğünü savunur (Dimitrakaki ve Weeks, 2019, s. 282-289; Vinokour, 2023).

4. Etkili Akselerasyonizm (e/acc): Silicon Valley’nin Yeni Seküler Dini

2020’lerin başında ortaya çıkan Etkili Akselerasyonizm (e/acc), NRx ve akselerasyonist teorilerin, “Etkili Altruizm” (Effective Altruism - EA) hareketine bir tepki olarak yeniden paketlenmiş halidir. Etkili Akselerasyonizm teknolojik ilerlemeyi sadece ekonomik bir fayda olarak değil, termodinamik bir zorunluluk ve ahlaki bir görev olarak sunar.

Etkili Akselerasyonizm (e/acc) hareketinin teorik altyapısı, büyük ölçüde Guillaume Verdon (Beff Jezos) tarafından, fizikçi Jeremy England’ın “dağıtıcı adaptasyon” teorisine dayandırılmıştır. Bu görüşe göre, evrenin temel eğilimi entropiyi artırmaktır. Yaşam ve zekâ, enerjiyi yakalayıp dağıtmak konusunda cansız maddeden daha verimlidir. Dolayısıyla, yaşamın ve teknolojinin karmaşıklığını artırmak, evrenin termodinamik isteği ile uyumludur (Torres, 2023; Land, 2011, ss. 441-459).

Beff Jezos ve takipçileri, bu fiziksel prensipten normatif bir ahlak türetirler (is-ought problem):

- *Enerji Yakalama*: Medeniyetin amacı, Kardashev ölçeğinde yükselmek, yani mümkün olan en fazla serbest enerjiyi yakalayıp kullanmaktır.
- *Yapay Zeka*: YZ, biyolojik insanlıktan daha verimli bir bilgi işlem ve enerji tüketim mekanizmasıdır. Bu nedenle YZ’nin gelişimi, yaşamın kozmosa yayılması için zorunludur.
- *İvmelenme (Acceleration)*: Bu süreci yavaşlatmaya çalışan herkes (düzenleyiciler, etikçiler, EA savunucuları), evrenin temel yasasına ve yaşamın kendisine karşı duran yavaşlatıcılar (decels) olarak lanetlenir (Hauksson, 2023).

Bu bakış açısı, kapitalizmi ve teknolojik büyümeyi, insan kararlarından bağımsız, doğa yasası statüsünde bir sürece dönüştürerek her türlü politik eleştiriyi geçersiz kılmaya çalışır.

AI6z kurucusu Marc Andreessen'in Ekim 2023'te yayınladığı *Tekno-İyimser Manifesto (The Techno-Optimist Manifesto)*, Etkili Akselerasyonizm (e/acc) ilkelerinin Silikon Vadisi'nin (Duhigg, 2024; Ibled, 2025; Andreessen, 2023) ana akımına ilanıdır (Comrade 93, 2025; Juliani, 2024; Burrows, 2018; Johnson, 2024). Manifesto, İtalyan Fütürizmi'nin kurucusu Marinetti'nin şiddeti ve hızı yücelten söylemini anımsatır (Simon, 2025; (USC Sidney Harman Academy for Polymathic Study, t.y.; González, 2026). Andreessen, teknolojiyi refahın, ahlakın ve medeniyetin tek kaynağı olarak kutsarken; *Durgunluk, İhtiyatlılık İlkesi, Sosyalizm ve Bürokrasiyi* düşmanlar listesine yerleştirmektedir (Miessler, 2023).

Manifesto'nun en çarpıcı yönü, kaynakların sınırsız olduğunu ve teknolojinin her türlü çevresel ve maddi sorunu çözebileceğini iddia etmesidir. Andreessen, piyasaları *sonsuz oyunlar* olarak tanımlar ve yapay zekanın felsefe taşımaz olduğunu söylemektedir. Bu metin, Silicon Valley'nin artık *sorumlu inovasyon* söylemini terk edip, sade bir güç ve hız istencine yöneldiğinin belgesidir (PMcD, 2025).

Kasım 2023'te OpenAI CEO'su Sam Altman'ın kovulması ve geri dönmesi olayı, Etkili Akselerasyonizm (e/acc) ile Etkili Altruizm (EA) arasındaki ideolojik çatışmanın somutlaşmış halidir. OpenAI yönetim kurulundaki EA yanlısı üyeler (Helen Toner, Tasha McCauley), YZ'nin varoluşsal riskleri (X-Risk) nedeniyle daha yavaş ve güvenli bir geliştirme sürecini savunurken; Altman ve destekçileri (Microsoft, e/acc topluluğu), ticarileşme ve hızlanma yanlısı olmuşlardır (Gaensbauer, 2024).

Etkili Akselerasyonizm (e/acc) topluluğu, bu olayı Decellerin darbe girişimi olarak nitelendirmiş ve Altman'ın geri dönüşünü İvmelenmenin zaferi olarak kutlamıştır. Garry Tan ve diğer yatırımcıların sosyal medya profillerine "e/acc" etiketini eklemeleri, bu ideolojinin risk sermayesi dünyasındaki hegemonya arayışını göstermektedir (Roose, 2023).

5. Egemenliğin Mekansal Dönüşümü: Ağ Devletleri ve Özel Şehirler

Neoreaksiyoner teori ve akselerasyonist dürtüler, ulus-devletin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini parçalayarak yerine şirket-devletler kurma projesinde birleşir. Bu projenin en kapsamlı yol haritası, Balaji Srinivasan'ın *The Network State* kitabıdır.

Eski Coinbase CTO'su ve a16z ortağı Balaji Srinivasan, mevcut ulus-devletlerin eski sistem olduğunu ve dijital çağın ihtiyaçlarına cevap veremediğini savunur. Srinivasan'ın önerdiği *Ağ Devleti*, “ahlaki bir inovasyon etrafında örgütlenmiş, kolektif eylem kapasitesine sahip, kitlesel fonlama ile fiziksel toprak satın alan ve sonunda diplomatik tanınma elde eden çevrimiçi bir topluluktur” (Calzada, 2024).

Bu model 7 aşamadan oluşur (Calzada, 2024):

1. *Startup Toplumu*: Bir fikir etrafında çevrimiçi toplanma.
2. *Ağ Sendikası*: Üyelerin çıkarlarını koruyan dijital yapı.
3. *Ağ Takımadalari*: Fiziksel dünyada dağınık mülkler edinme (New York'ta bir bina, Bali'de bir köy).
4. *Ağ Devleti*: Bu dağınık mülklerin, dijital bir başkent ve kripto para ekonomisiyle birbirine bağlanarak egemenlik talep etmesi.

Srinivasan, bu modelin, insanların beğenmedikleri yönetimlerden çıkış yapmalarına olanak tanıyan barışçıl bir alternatif olduğunu iddia etse de, eleştirmenler bunun vergi cennetlerini ve denetimi sıkı olmayan bölgeleri meşrulaştıran bir *teknolo-kolonyalizm* olduğunu belirtmektedir (Hogg ve Bellafiore, 2025).

Bu teorinin en tartışmalı uygulaması, Honduras'taki Próspera ZEDE sidir (İstihdam ve Ekonomik Kalkınma Bölgesi). Próspera, Honduras anayasasından büyük ölçüde bağımsız, kendi mahkemeleri, vergi sistemi ve yönetmelikleri olan özel bir şehir projesidir (Sharmin, 2025). Peter Thiel ve Marc Andreessen gibi yatırımcılar tarafından desteklenen Próspera, *yönetişim hizmetleri* sunan bir şirket olarak faaliyet gösterir (Gummuluru, 2025).

Honduras'ta 2022'de iktidara gelen sol görüşlü Xiomara Castro hükümeti, ZEDE yasalarını ulusal egemenliği ihlal ettiği gerekçesiyle iptal etmiştir. Buna karşılık Próspera, Dünya Bankası tahkim merkezi ICSID'de Honduras devletine karşı 10.7 milyar dolarlık (ülke GSYİH'sinin üçte biri) tazminat davası açmıştır (Próspera Team, t.y.; Jutel, 2026; Lutter, 2023). Bu dava, teknoloji sermayesinin, demokratik yollarla seçilmiş hükümetlerin kararlarını finansal baskı yoluyla disipline etme ve kendi egemenlik alanlarını koruma girişiminin en net örneğidir.

- *Praxis Society*: Dryden Brown tarafından kurulan ve Thiel tarafından desteklenen Praxis, Akdeniz kıyısında (veya başka bir yerde) fütüristik bir şehir-devlet inşa etmeyi hedefler (Monroe, 2023). Brown'ın retoriği, *kahramanca eylem*, *aşkınlık* ve *estetik hiyerarşi* gibi faşizan ve okült (metafizik, kadercı veya yarı-dini) temalarla doludur. Praxis,

demokrasiyi reddeden, *fonksiyonel sınıflara* dayalı bir toplum vizyonu sunar (Bernstein, 2023; Foster, 2025).

- *Zuzalu*: Vitalik Buterin'in Karadağ'da (Montenegro) gerçekleştirdiği 2 aylık *pop-up şehir* deneyi, Ağ Devleti konseptinin daha yumuşak ve topluluk odaklı bir versiyonudur. Biyoteknoloji, uzun ömür ve kripto meraklılarını bir araya getiren Zuzalu, kalıcı bir yerleşimden ziyade, geçici otonom bölgelerin (TAZ) potansiyelini test etmiştir (Buterin, 2025).

Tablo 1: Balaji Srinivasan'ın Ağ Devleti (The Network State) Aşamalı Modeli

Aşama	Kavram	Tanım ve Temel İşleyiş
1	Startup Toplumu	Ortak bir "ahlaki inovasyon" veya fikir etrafında dijital ortamda toplanan çekirdek topluluk.
2	Ağ Sendikası	Kolektif eylem kapasitesine sahip, üyelerin ortak çıkarlarını ve kaynaklarını yöneten dijital yapı.
3	Ağ Takımadaları	Kitlesel fonlama (<i>crowdfunding</i>) ile dünyanın farklı yerlerinde dağıtık fiziksel mülklerin (binalar, köyler) satın alınması.
4	Ağ Devleti	Dağıtık mülklerin kripto ekonomi ve dijital başkentle birleşerek egemenlik ve diplomatik tanınma talep etmesi.

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2: Tekno-Politik Egemenlik Projeleri ve Vaka Analizleri

Proje / Vaka	Ana Aktörler / Destekçiler	İdeolojik Karakteristik	Mevcut Durum ve Kritik Krizler
Próspera ZEDE (Honduras)	Peter Thiel, Marc Andreessen	Neokameralizm: Yönetişimin bir şirket hizmeti olarak sunulması.	Castro hükümeti yasayı iptal etti; Próspera ICSID üzerinden 10.7 milyar \$ tazminat davası açtı.
Praxis Society (Akdeniz)	Dryden Brown, Peter Thiel	Heroic Vitalism: Estetik hiyerarşi, demokrasi reddi ve okült/faşizan retorik.	Fütüristik bir şehir-devlet inşası için arazi ve topluluk arayışı/pazarlaması aşamasında.
Zuzalu (Karadağ)	Vitalik Buterin	Pop-up City: Uzun ömür (longevity) ve biyoteknoloji odaklı topluluk deneyimi.	Geçici bir otonom bölge (TAZ) olarak test edildi; Ağ Devleti'nin "yumuşak" sürümü olarak görülüyor.

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

6. Teknoliberalizm, Otoriter İstif ve Gözetim Rejimi

Silicon Valley’nin ideolojisi, klasik liberalizmden ziyade, Neda Atanasoski ve Kalindi Vora’nın *Teknoliberalizm* veya Francesca Bria’nın *Otoriter İstif* olarak tanımladığı yeni bir rejim üretmektedir.

Atanasoski ve Vora, teknoliberalizmi, teknolojinin ırksal ve sömürgeci geçmişi aşarak evrensel bir özgürlük getireceği iddiası olarak tanımlar. Ancak bu iddia, aslında *yedek insanlık* üzerine kuruludur. Otomasyon ve yapay zekâ, angaryayı ortadan kaldırma vaadiyle sunulur, ancak sistemin işlemesi için görünmez kılınmış bir insan emeği ordusuna (veri etiketleyicileri, içerik moderatörleri, maden işçileri) ihtiyaç duyar (Kang, 2022). Teknoliberalizm, bu sömürü ilişkilerini teknolojik ilerleme anlatısı altında gizlemektedir.

Francesca Bria, teknoloji devlerinin devletle ilişkisini Otoriter İstif kavramıyla açıklar. Bu modelde, devletin temel egemenlik fonksiyonları (sınır güvenliği, istihbarat, savaş, gözetim) özel teknoloji şirketlerine devredilir. Peter Thiel’in Palantir’i, bu yapının merkezindedir. Palantir, ABD ordusu ve göçmenlik servisi (ICE) ile yaptığı milyar dolarlık anlaşmalarla, devletin işletim sistemini (OS) kontrol eder hale gelmiştir (Bria, 2026; Jones vd., 2019). Trump yönetiminin göçmen sınır dışı etme operasyonlarında Palantir’in veri analitiği yazılımlarını kullanması, “teknolojik çözümcülüğün” insan hakları ihlallerini nasıl optimize ettiğini gösterir (Bertsou ve Caramani, 2022; Reich, 2025).

2024 yılında California Senatosu’na sunulan SB 1047 sayılı YZ güvenlik yasası, güvenlik ile akselerasyon arasındaki çatışmanın ana cephesi olmuştur (Rosina vd., 2024). Yasa tasarısı, büyük YZ modellerinin (100 milyon dolar üzeri maliyetli) felaket risklerine (biyolojik silah yapımı, siber saldırı vb.) karşı test edilmesini ve bir *durdurma anahtarı* bulundurulmasını öngörmekteydi (Turner ve Turner Lee, 2024).

Andreessen Horowitz, Y Combinator ve e/acc topluluğu, bu yasaya karşı şiddetli bir kampanya yürütmüş, yasanın “açık kaynağı öldüreceğini”, “start-up’ları ezeceğini” ve California’nın teknolojik liderliğini bitireceğini iddia etmişlerdir. Sonuçta Vali Gavin Newsom, teknoloji sektörünün baskısına boyun eğerek yasayı veto etmiştir (Nguyễn, 2024; Par, 2025). Bu olay, teknoloji sermayesinin demokratik yasamayı bloke etme gücünü ve kendi kendini düzenleme (self-regulation) konusundaki ısrarını kanıtlamıştır (Srinivasan, 2022).

Tablo 3: Silicon Valley İdeolojilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Özellik	California İdeolojisi (1990'lar)	Etkili Altruizm (EA) (2010'lar)	Etkili Akselerasyonizm (e/acc) (2020'ler)	Neoreaksiyon (NRx) / Karanlık Aydınlanma
Temel Figürler	Stewart Brand, John Perry Barlow	Sam Bankman-Fried, William MacAskill	Marc Andreessen, Beff Jezos, Garry Tan	Curtis Yarvin, Nick Land, Peter Thiel
Teknoloji Görüşü	Özgürleştirici, demokratikleştirici	Potansiyel risk (X-Risk), yönetilmeli	Termodinamik zorunluluk, mutlak iyi	Hiyerarşi aracı, güç çarpanı, Darwinist
Politik Duruş	Tekno-Liberteryen / Siber-Ütopya	Faydacı (Utilitarian) / Liberal	Tekno-Kapitalist / Liberteryen-Otoriter	Anti-Demokratik / Monarşist / Feodal
Devletle İlişki	Devleti bypass etme (İnternet)	Devleti yönlendirme (Lobi/Regülasyon)	Devleti ele geçirme veya yok etme	Devleti özelleştirme (CEO-Kral)
İnsan Doğası	Yaratıcı, işbirliğine açık	Rasyonel, geliştirilebilir	Biyolojik makine, YZ'ye basamak	Eşitsiz, hiyerarşik (IQ determinizmi)

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada, Silicon Valley'nin son otuz yılda geçirdiği ideolojik değişimi incelenmektedir. 1990'larda "California İdeolojisi" olarak adlandırılan yaklaşım, internetin doğası gereği özgürleştirici ve demokratikleştirici olduğuna inanmıştır. O dönemde teknoloji ile liberal demokrasi, bireysel özgürlükler ve toplumsal eşitliğin birlikte güçleneceği düşünülüyordu. Ancak bugün gelinen noktada bu iyimser inanç büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Yerini, teknolojiyi demokrasiyle uyumsuz gören, insanları doğal olarak eşitsiz kabul eden ve mevcut toplumsal düzeni "eski bir yazılım" gibi silip yeniden kurmayı amaçlayan "Karanlık Aydınlanma" düşüncesi almıştır. Bu değişim yalnızca bir iş stratejisi değil; modern dünyanın temel değerlerine meydan okuyan kapsamlı bir siyasi ve felsefi yönelimdir.

Bu yeni anlayışın düşünsel temelini akselerasyonizm oluşturmaktadır. Akselerasyonizm, kapitalizmin ve teknolojinin iç dinamiklerini bilinçli biçimde hızlandırarak mevcut düzeni aşındırmayı hedefler. Başlangıçta daha çok sol ve devrimci bir kopuş stratejisi olarak yorumlanan bu yaklaşım, zamanla Nick Land ve çevresi tarafından insan merkezli ve eşitlikçi unsurlardan arındırılmıştır. Ortaya çıkan "Sağ Akselerasyonizm", devletin ve demokrasinin gereksiz olduğunu savunur; teknolojinin insan denetiminden çıkarak kendi başına ilerlemesini olumlu görür. İnsan, bu bakışta yalnızca zekânın evriminde geçici bir araçtır. Günümüzde bu radikal yaklaşım, büyük teknoloji sermayesi tarafından

benimsenmiş ve “Etkili Akselerasyonizm” adı altında daha uygulamaya dönük bir ideolojiye dönüşmüştür. Termodinamik ve entropi gibi fizik kavramları ahlaki bir çerçeveye dönüştürülerek, teknolojik büyüme doğa yasası gibi sunulmaktadır. Bu büyümeyi yavaşlatmak isteyenler ise ilerlemenin önünde engel olarak gösterilmektedir.

Bu düşüncenin siyasal ifadesi Neoreaksiyon (NRx) hareketinde görülmektedir. Curtis Yarvin, modern demokrasileri perde arkasından yönetilen bir *Katedral* olarak tanımlar ve bunun yerine devletin bir şirket gibi yönetildiği bir model önerir. Bu modelde devlet, mutlak yetkiye sahip bir *CEO-Kral* tarafından yönetilir; yurttaşların demokratik denetim hakkı yerine yalnızca sistemi terk etme seçeneği vardır. Bu yaklaşım, Peter Thiel gibi etkili isimler tarafından desteklenmiş ve pratik siyasal tartışmalara taşınmıştır. Thiel’in özgürlük ile demokrasinin artık bağdaşmadığına dair görüşü, yeni egemenlik alanları yaratarak siyasetten kaçış fikrini beslemektedir.

Bu ideolojik dönüşümün en açık ifadelerinden biri, Marc Andreessen’in yayımladığı “Tekno-İyimser Manifesto”dur. Bu metin, teknolojiyi medeniyetin tek ilerleme kaynağı olarak sunmakta; düzenleme, ihtiyat ve toplumsal tartışmayı ilerlemenin düşmanı olarak göstermektedir. Yapay zekâ alanındaki hız yarışı bu anlayışın somut örneğidir. OpenAI’de yaşanan yönetim krizi, güvenlik ve etik kaygılar ile sınırsız hız ve ticarileşme anlayışı arasındaki çatışmayı ortaya koymuştur. Daha temkinli yaklaşımı savunanlar geri plana itilmiş, hızlanma yanlısı görüş üstün gelmiştir.

Bu düşüncenin mekânsal boyutu ise “Ağ Devletleri” projelerinde görülmektedir. Balaji Srinivasan’ın önerdiği model, çevrimiçi toplulukların toprak satın alarak yeni siyasal birimler kurmasını öngörmektedir. Honduras’taki Próspera örneğinde olduğu gibi, bu girişimler ulusal egemenlik ile doğrudan çatışmaktadır. Próspera’nın Honduras devletine karşı açtığı yüksek tutarlı dava, teknoloji sermayesinin demokratik hükümetlere karşı ekonomik baskı araçlarını kullanabildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, başlangıçta özgürlükçü bir gelecek vaadi taşıyan teknoliberal söylem, bugün piyasa köktencilik ile teknokratik ve otoriter bir yönetim anlayışını birleştiren yeni bir *Tekno-Otoriterizm*e dönüşmüştür. Bu sistem, otomasyon ve verimlilik söyleminin arkasında görünmez kılınan yoğun bir insan emeğine dayanmakta; gözetim ve güvenlik teknolojileri üzerinden devletin temel yetkilerini özel şirketlere devretmektedir. Palantir gibi firmaların güvenlik ve savaş alanında artan rolü bu eğilimin göstergesidir. Yapay zekâyâ güvenlik standartları getirmeyi amaçlayan SB 1047 yasa tasarısının güçlü teknoloji lobisi tarafından engellenmesi de bu çevrelerin dış denetimi kabul etmek istemediğini göstermektedir.

Bu çalışma, teknolojik ilerlemenin insanlığın ortak yararından ayrıldığını sınırsız büyüme ve güç arayışına hizmet eden bir ideolojiye dönüştüğünü savunmaktadır. Bu yeni ideolojik formasyon, 21. yüzyılda insan hakları ve demokratik düzen açısından en ciddi ve sistematik meydan okumalardan birini oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Andreessen, M. (2023, 16 Ekim). *The techno-optimist manifesto*. a16z. <https://a16z.com/the-techno-optimist-manifesto/>. Erişim Tarihi: 20.02.2026.
- Beckett, A. (2017, 11 Mayıs). Accelerationism: How a fringe philosophy predicted the future we live in. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2017/may/11/accelerationism-how-a-fringe-philosophy-predicted-the-future-we-live-in>
- Bernstein, J. (2023, 12 Aralık). Who would give this guy millions to build his own utopia? *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/12/12/style/praxis-city-dryden-brown.html>. Erişim Tarihi: 24.02.2026.
- Bertsou, E., & Caramani, D. (2022). People haven’t had enough of experts: Technocratic attitudes among citizens in nine European democracies. *American Journal of Political Science*, 66(1), 5–23. <https://doi.org/10.1111/ajps.12554>
- Bria, F. (2026, 27 Ocak). *The authoritarian stack: Mapping Big Tech’s capture of state power*. Rosa-Luxemburg-Stiftung. <https://www.rosalux.de/en/news/id/54328/the-authoritarian-stack-mapping-big-techs-capture-of-state-power>. Erişim Tarihi: 21.02.2026
- Burrows, R. (2018, 29 Eylül). *On neoreaction and other romantic delusions*. The Sociological Review. <https://thesociologicalreview.org/projects/undisciplining/talks-discussions-and-debates/on-neoreaction/>. Erişim Tarihi: 22.02.2026.
- Buteau, A. (2025, 6 Eylül). *Lessons from Curtis Yarvin*. Antoine Buteau. <https://www.antoinebuteau.com/lessons-from-curtis-yarvin>. Erişim Tarihi: 25.02.2026
- Buterin, V. (2025, 17 Aralık). *Let a thousand societies bloom*. Vitalik Buterin’s website. <https://vitalik.eth.limo/general/2025/12/17/societies.html>. Erişim Tarihi: 26.02.2026.
- Chistyakov, D. I. (2022). Philosophy of accelerationism: A new way of comprehending the present social reality (in Nick Land’s context). *RUDN Journal of Philosophy*, 26(3), 687–696. <https://doi.org/10.22363/2313-2302-2022-26-3-687-696>
- Comrade 93. (2025, 10 Haziran). *Silicon tanks: Nick Land, the right face of accelerationism*. ForkLog. <https://forklog.com/en/silicon-tanks-nick-land-the-right-face-of-accelerationism/>. Erişim Tarihi: 23.02.2026
- Crandall, J. (2019). Blockchains and the ‘chains of empire’: Contextualizing blockchain, cryptocurrency, and neoliberalism in Puerto Rico. *Design and Culture*, 11(3), 279–300. <https://doi.org/10.1080/17547075.2019.1673989>
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and its critics*. Yale University Press.
- de Lope, E. G. (2024, 25 Eylül). *Fast track to tomorrow: Effective accelerationism or e/acc*. <https://elisagdelope.rbind.io/post/e-acc/> Erişim Tarihi: 24.02.2026.

- Del Valle, G. (2024, 16 Ekim). JD Vance thinks monarchists have some good ideas. *The Verge*. <https://www.theverge.com/2024/10/16/24266512/jd-vance-curtis-yarvin-influence-rage-project-2025>. Erişim Tarihi: 23.02.2026.
- Diamond, L. (2020). *Ill winds: Saving democracy from Russian rage, Chinese ambition, and American complacency*. Penguin Press.
- Dimitrakaki, A., & Weeks, H. (2019). Anti-fascism/art/theory: An introduction to what hurts us. *Third Text*, 33(3), 271–292. <https://doi.org/10.1080/09528822.2019.1663679>
- Douglass, P. (2025, 16 Nisan). *Freedom, democracy and the rise of techno-feudalism: Analysing Peter Thiel's contention that freedom and democracy are no longer compatible*. Medium. <https://medium.com/@paul.douglass73/freedom-democracy-and-the-rise-of-techno-feudalism-f176220833f6>. Erişim Tarihi: 25.02.2026
- Duhigg, C. (2024, 14 Ekim). Silicon Valley, the new lobbying monster. *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/magazine/2024/10/14/silicon-valley-the-new-lobbying-monster>. Erişim Tarihi: 22.02.2026.
- European Center for Populism Studies. (t.y.). *Dark Enlightenment*. <https://www.populismstudies.org/Vocabulary/dark-enlightenment/>. Erişim Tarihi: 25.02.2026
- Ë, C. (2025, 7 Kasım). *The cathedral and Cthulhu: 4 heresies that explain modern power*. Medium. <https://medium.com/@calfindell/the-cathedral-and-cthulhu-4-heresies-that-explain-modern-power-384672819d11>. Erişim Tarihi: 25.02.2026
- Fish, A. (2017). *Technoliberalism and the end of participatory culture*. Palgrave Macmillan.
- Foster, G. K. (2025, 21 Nisan). *A local remedies pitfall avoided—for now: Key takeaways from Honduras Próspera Inc. v. Honduras*. Kluwer Arbitration Blog. <https://legalblogs.wolterskluwer.com/arbitration-blog/a-local-remedies-pitfall-avoided-for-now-key-takeaways-from-honduras-prospera-inc-v-honduras/>
- Gaensbauer, E. (2024, 18 Ocak). *What evidence is there for (or against) theories about the extent to which effective altruist interests motivated the ouster of Sam Altman last year?* LessWrong. <https://www.lesswrong.com/posts/Jzhq-koFqnjJksRb8C/what-evidence-is-there-for-or-against-theories-about-the>. Erişim Tarihi: 25.02.2026.
- Gamez, P. (2025a). No Rx for NRx. In *Posthumanism meets surveillance capitalism*. Palgrave Macmillan.
- Gamez, P. (2025b). The price of fire. In *Posthumanism meets surveillance capitalism*. Palgrave Macmillan.

- González, R. J. (2026, 3 Şubat). *The rise of the techno-tyrants: Silicon Valley's right-wing past, present and future*. Transnational Institute. <https://www.tni.org/en/article/the-rise-of-the-techno-tyrants>. Erişim Tarihi: 12.02.2026
- Gummuluru, D. (2025, 23 Ekim). Próspera, Honduras: A controversial experiment in corporate governance. *International Relations Review*. <https://www.irreview.org/articles/2025/10/23/prspera-honduras-a-controversial-experiment-in-corporate-governance>. Erişim Tarihi: 25.02.2026.
- Gutmann, A., & Thompson, D. (2004). *Why deliberative democracy?* Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400826339>
- Hauksson, R. (2023, 6 Nisan). *What's the deal with effective accelerationism (e/acc)?* LessWrong. <https://www.lesswrong.com/posts/2ss6gomAJdqjwdSCy/what-s-the-deal-with-effective-accelerationism-e-acc>
- Haynes, P. (2021). Is there a future for accelerationism. *Journal of Organizational Change Management*, 34(6), 1175–1187. <https://doi.org/10.1108/JOCM-12-2019-0398>
- Hogg, L., ve Bellafiore, R. (2025, 25 Temmuz). The illusion of tech exit. *The Republic*. <https://therepublicjournal.com/essays/the-illusion-of-tech-exit/>. Erişim Tarihi: 25.02.2026.
- Ibled, C. (2025). 'Founder as victim, founder as god': Peter Thiel, Elon Musk and the two bodies of the entrepreneur. *Journal of Cultural Economy*, 18(5), 629–649. <https://doi.org/10.1080/17530350.2025.2471602>
- Johnson, K. (2024, 12 Ağustos). Why Silicon Valley is trying so hard to kill this AI bill in California. *CalMatters*. <https://calmatters.org/economy/technology/2024/08/ai-regulation-showdown/>. Erişim Tarihi: 19.02.2026.
- Jones, A. (2019). From neoreactionary theory to the alt-right. İçinde C. M. Battista & M. R. Sande (Ed.), *Critical theory and the humanities in the age of the alt-right* (ss. 101–120). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-18753-8_6
- Jones, B. D., Epp, D. A., & Baumgartner, F. R. (2019). Democracy, authoritarianism, and policy punctuations. *International Review of Public Policy*. 1(1), 7-26. <https://doi.org/10.4000/irpp.318>
- Juliani, A. (2024, 28 Eylül). *Sorry e/acc, accelerationism is anti-capitalist to its core: An essay on reclaiming Deleuze and Guattari's philosophical project*. Medium. <https://awjuliani.medium.com/sorry-e-acc-accelerationism-is-anti-capitalist-to-its-core-b2e74231d2cf>. Erişim Tarihi: 23.02.2026
- Jutel, O. (2026). The network state, exit, and the political economy of venture capital. *Antipode*, 58(1), e70069. <https://doi.org/10.1111/anti.70069>
- Kang, S. (2022). Surrogate humanity: Resistant art practices under technoliberalism. *Media-N*, 18(1). <https://doi.org/10.21900/j.media.n.v18i1.859>
- Land, N. (2011). *Fanged noumena: Collected writings 1987–2007*. Urbanomic/Sequence Press.

- Lutter, M. (2023, 13 Mayıs). *The social experience of Zuzalu*. Mark Lutter. <https://www.marklutter.com/post/zuzalu>. Erişim Tarihi: 23.02.2026.
- Mahler, J., Mac, R., & Schleifer, T. (2024, 18 Ekim). How tech billionaires became the G.O.P.'s new donor class. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2024/10/18/magazine/trump-donors-silicon-valley.html>. Erişim Tarihi: 23.02.2026.
- Miessler, D. (2023, 16 Ekim). *Extracted wisdom: Marc Andreessen's techno-optimism manifesto*. Daniel Miessler. <https://danielmiessler.com/blog/extracted-wisdom-marc-andreessens-technooptimism-manifesto>. Erişim Tarihi: 25.02.2026.
- Monroe, R. (2023, 8 Eylül). A Peter Thiel-linked startup is courting New York scenesters and plotting a libertarian paradise. *Mother Jones*. <https://www.motherjones.com/politics/2023/09/praxis-society-city-dryden-brown-peter-thiel/>. Erişim Tarihi: 22.02.2026.
- Nguyễn, T. (2024, 30 Eylül). Newsom vetoes bill to create AI safety measures saying it could hinder innovation in California. *PBS NewsHour*. <https://www.pbs.org/newshour/nation/newsom-vetoes-bill-to-create-ai-safety-measures-saying-it-could-hinder-innovation-in-california>. Erişim Tarihi: 20.02.2026.
- Noys, B. (2022). Accelerationism: Adventures in speed. In *Palgrave handbook of critical posthumanism* (ss. 1–18). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-42681-1_58-1
- Noys, B. (2025, 14 Kasım). *The corpse of accelerationism*. e-flux notes. <https://www.e-flux.com/notes/6783419/the-corpse-of-accelerationism>. Erişim Tarihi: 11.02.2026.
- Par, J. (2025, 17 Eylül). Geography grad student's research examines tech authoritarianism's impact on democracy. *UC Berkeley College of Letters & Science*. <https://ls.berkeley.edu/news/geography-grad-student%E2%80%99s-research-examines-tech-authoritarianism%E2%80%99s-impact-democracy>. Erişim Tarihi: 21.02.2026
- PMcD. (2025, 10 Haziran). *The techno-optimist manifesto revisited*. Artefacts of Writing. <https://artefactsofwriting.com/2025/06/10/the-techno-optimist-manifesto-revisited/>. Erişim Tarihi: 25.02.2026.
- Próspera Team. (t.y.). *Honduras Prospera Inc clarifies information on ICSID arbitration case*. Próspera. <https://blog.prospera.co/honduras-prospera-inc-clarifies-information-on-icsid-arbitration-case/> Erişim Tarihi: 23.02.2026.
- Reich, R. (2025, 30 Haziran). *Peter Thiel's Palantir poses a grave threat to Americans*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2025/jun/30/peter-thiel-palantir-threat-to-americans>. Erişim Tarihi: 16.02.2026.

- Roose, K. (2023, 10 Aralık). This A.I. subculture's motto: Go, go, go. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/12/10/technology/ai-acceleration.html>. Erişim Tarihi: 22.02.2026.
- Rosina, C., Waldmann, F., Lamm, E. M., Gaedt-Sheckter, C., Mohan, V., & Vandeveld, E. (2024, 30 Eylül). *Regulating the future: Eight key takeaways from California's SB 1047, vetoed by Governor Newsom*. Gibson Dunn. <https://www.gibsondunn.com/regulating-the-future-eight-key-takeaways-from-californias-sb-1047-vetoed-by-governor-newsom/>. Erişim Tarihi: 25.02.2026.
- Sarmast, B. (2025). The technocratic monarchist movement in America: Theoretical dimensions and political impacts. *Interdisciplinary Studies in Society, Law, and Politics*, 4(3), 1-13. <https://doi.org/10.61838/kman.isslp.4.3.9>
- Sharmin, T. (2025). Cancellation of the ZEDE law in Honduras and international investment law issues. *Journal of International Trade Law and Policy*, 24(2), 101-125. <https://doi.org/10.1108/JITLP-10-2024-0065>
- Shaviro, S. (2015). *No speed limit: Three essays on accelerationism*. University of Minnesota Press.
- Simon, E. (2025, 24 Mart). What we must understand about the Dark Enlightenment movement. *Time*. <https://time.com/7269166/dark-enlightenment-history-essay/>. Erişim Tarihi: 20.02.2026.
- Smith, H., ve Burrows, R. J. (2021). Software, sovereignty and the post-neoliberal politics of exit. *Theory, Culture & Society*, 38(6), 143-166. <https://doi.org/10.1177/0263276421999439>
- Srinivasan, B. S. (2022). *The network state: How to start a new country*. <https://thenetworkstate.com/>. Erişim Tarihi: 25.02.2026.
- Torres, É. P. (2023, 14 Aralık). 'Effective accelerationism' and the pursuit of cosmic utopia. *Truthdig*. <https://www.truthdig.com/articles/effective-accelerationism-and-the-pursuit-of-cosmic-utopia/>. Erişim Tarihi: 23.02.2026.
- Trafford, J., & Wolfendale, P. (2019). Editorial introduction. *Angelaki*, 24(1), 4-13.
- Turner, J., ve Turner Lee, N. (2024, 27 Eylül). Misrepresentations of California's AI safety bill. *Brookings*. <https://www.brookings.edu/articles/misrepresentations-of-californias-ai-safety-bill/>. Erişim Tarihi: 26.02.2026.
- USC Sidney Harman Academy for Polymathic Study. (t.y.). *Silicon Valley-isms: Terminology and readings*. University of Southern California. <https://polymathic.usc.edu/silicon-valley-isms-terminology-and-readings>. Erişim Tarihi: 21.02.2026
- Vinokour, M. (2023). Victor Pelevin and the aesthetics of neoreaction. *The Russian Review*, 82(4), 631-648. <https://doi.org/10.1111/russ.12526>

Sağlık Sistemlerini İdeoloji ve Kurumlar Üzerinden Okumak: Refah Rejimleri ve Sağlık Yönetimi Perspektifi

Tuğba Kasımoğlu¹

Özet

Bu çalışma, sağlık sistemlerini yalnızca teknik bir hizmet alanı olarak değil, ideolojik tercihler, kurumsal yapılar ve toplumsal beklentiler tarafından şekillenen bir kamu politikası tasarımı olarak ele almaktadır. Refah rejimi ve sosyal politika literatürü ile kurumsalcı yaklaşımlar birlikte kullanılarak, sağlık politikasında devlet–piyasa dengesi, dayanışma anlayışı ve meşruiyet arayışının politika tercihlerini nasıl çerçevelediği tartışılmaktadır. Bu doğrultuda sağlık sisteminin dört temel tasarım boyutu önerilmektedir: (i) finansman ve risk havuzu, (ii) hizmet sunumunun örgütlenmesi, (iii) yönetim ve düzenleme, (iv) erişim ve eşitlik mekanizmaları. Bu çerçeve, sağlık kurumlarının yönetimi açısından üç süregelen gerilim ekseninde somutlaştırılmaktadır: maliyet kontrolü ile erişim, performans ve standardizasyon ile mesleki özerklik, merkezileşme ile yerelleşme. Son bölümde ise COVID-19 salgını sonrasında daha görünür hale gelen sağlık güvenliği, dijitalleşme ve göç dinamiklerinin; hizmete erişim, hak sahipliği, veri yönetimi ve kurumsal kapasite tartışmalarını sağlık yönetimi açısından nasıl yeniden şekillendirdiği değerlendirilmektedir. Çalışma, sağlık yöneticileri ve politika analistleri için iddiası sınırlı, fakat bütüncül ve açıklayıcı bir kavramsal çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

1. Giriş

Sağlık sistemi, bir ülkede “kimlerin hangi hizmete hangi koşullarda erişeceği” sorusuna verilen yanıtların kurumsallaştığı bir alandır. Bu yanıtlar; kamu bütçesinin hangi önceliklere göre dağıtılacağı, risklerin toplum içinde nasıl paylaşılacağı, piyasa aktörlerinin hangi sınırlar içinde çalışacağı ve kamunun hangi durumlarda doğrudan müdahil olacağı gibi temel siyasal tercihleri içerir.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Nişantaşı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sağlık Yönetimi, tesendemir@hotmail.com, ORCID ID 0009-0005-3708-1769

Bu nedenle sağlık sistemi tasarımı, tıbbi olduğu kadar siyasal ve sosyolojik bir mesele olarak da ele alınmalıdır (Moran, 2000). Siyasal akımlar, çıkar grupları ve toplumsal uzlaşmalar bu tercihlerin arka planını oluşturur; yönetim kararları da çoğu zaman bu zemin üzerinde şekillenir.

Bu yönüyle sağlık sistemi, 21. yüzyılda siyasal düzen tartışmalarının somutlaştığı başlıca alanlardan biridir. Siyasal düzen yalnızca seçim süreçleriyle değil; kamu hizmetlerinin sürekliliği, krizlere yanıt verme kapasitesi, kaynak dağıtım kararlarının meşruiyeti ve kurumların hesap verebilirliği üzerinden de kurulur. Modern devletin güçlü ve güvenilir kurumlar geliştirebilmesi, yurttaşların devlete yönelik güveninin korunması bakımından belirleyicidir; sağlık sistemi ise bu ilişkinin gündelik hayatta en görünür olduğu alanlardan biridir (Fukuyama, 2023; Rosanvallon, 2008). Sağlık hizmeti olağan dönemlerde çoğu zaman fark edilmezken, salgınlar, afetler veya ekonomik daralma gibi kriz anlarında kamusal beklentiler hızla yükselir ve sistemin güçlü ve zayıf yönleri daha açık biçimde ortaya çıkar. Bu nedenle sağlık yönetimi, yalnızca operasyonel verimlilik açısından değil, kurumsal güven ve meşruiyet üretme kapasitesi bakımından da değerlendirilmelidir.

Sağlık kurumlarını yönetenler açısından bu makro tasarım kararları günlük işleyişe doğrudan yansır. Finansman modeli, hastanelerin bütçe mantığını, insan kaynağı planlamasını ve performans baskılarını etkiler; hizmet sunumunun örgütlenmesi, birinci basamağın rolünü, sevk zincirini ve kurumlar arası iş birliği ile rekabet dengesini şekillendirir. Yönetişim ve düzenleme tercihleri ise hesap verebilirlik, denetim ve kalite güvencesi mekanizmalarının çerçevesini çizer. Bu nedenle sağlık yöneticileri, yalnızca kurum içi süreçleri değil, bu süreçleri üreten kurumsal ve ideolojik bağlamı da okuyabilmelidir.

Bu çalışmanın amacı, sağlık sistemini ideolojik ve kurumsal bir tasarım olarak analiz etmeye yardımcı olacak kavramsal bir çerçeve sunmaktır. Metin, refah rejimi literatürü ile kuralları ve yerleşik uygulamaları merkeze alan kurumsalcı yaklaşımları birlikte kullanmakta; ancak açıklamayı tek bir nedene indirgememektedir. Aynı ideolojik gelenek içinde bile tarihsel koşullar, aktör dengeleri ve krizler nedeniyle farklı sağlık politikası bileşimleri ortaya çıkabilir (Hall & Taylor, 1996; Pierson, 2000).

Ayrıca sağlık sistemleri, kimlik ve eşitsizlik tartışmalarının da somutlaştığı bir sahadır. Vatandaşlık statüsü, göçmenlik durumu, sınıfsal konum, toplumsal cinsiyet ve bölgesel eşitsizlikler, sağlık hizmetine fiili erişimi ve hizmet deneyimini etkileyebilir. Bu nedenle sağlık eşitsizliklerini yalnızca hizmet arzı üzerinden değil, bireylerin yaşam koşullarını şekillendiren siyasal ve ekonomik güç ilişkileri üzerinden de değerlendirmek gerekir (Commission on Social Determinants of Health, 2008). Bu doğrultuda çalışmada önce

ideoloji-kurum ilişkisi tartışılmakta; ardından sağlık sisteminin dört tasarım boyutu tanımlanmakta ve bu çerçeve refah rejimi mantıkları ile Türkiye örneği üzerinden somutlaştırılmaktadır. Son bölümde ise COVID-19 salgını, dijitalleşme ve göç dinamiklerinin sağlık sistemi tasarımına ilişkin gerilimleri nasıl güncellediği ele alınmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve: İdeoloji, Kurumlar ve Refah Rejimleri

Sağlık politikası, çoğu zaman teknik bir “hizmet organizasyonu” problemi gibi sunulsa da gerçekte değer tercihleriyle yüklüdür. İdeoloji, bu değer tercihlerini sistemleştiren; neyin adil, neyin etkin, neyin meşru olduğuna ilişkin bir çerçeve sağlar. Kurumlar ise ideolojik hedeflerin somutlaştığı, aynı zamanda yeni tercihleri sınırlandıran kurallar ve örgütlenmeler bütünüdür. Bu iki düzeyi birlikte ele almak, sağlık sistemindeki süreklilikleri ve dönüşümleri daha tutarlı biçimde açıklamaya yardımcı olur.

Refah rejimi yaklaşımı, devletin sosyal riskleri yönetme biçimini (işsizlik, yaşlılık, hastalık vb.) karşılaştırmalı olarak sınıflandırır. Esping-Andersen’in (1990) “üç dünya” tipolojisi, refah devletlerinin piyasa bağımlılığını ne ölçüde azalttığına (yani yurttaşları hangi düzeyde koruduğuna) odaklanır. Sağlık sistemleri ise bu genel refah mimarisinin içinde, finansman ve hizmet sunumunun birlikte kurgulandığı özgül bir kurumsal alandır (Moran, 2000).

Aşağıdaki alt başlıklarda ideoloji–kurum ilişkisi daha ayrıntılı ele alınmakta ve refah rejimi yaklaşımının sağlık sistemlerini okumada sağladığı olanaklar ile sınırlar özetlenmektedir.

2.1. İdeoloji ve Sağlık Politikasında Değer Tercihleri

İdeoloji, toplumsal sorunları tanımlama ve çözme biçimlerine yön veren değer ve inanç örüntüleridir. Sağlık politikası açısından ideolojiler, en az üç temel soruya farklı yanıtlar üretir: (i) Sağlık hizmeti bir hak mıdır, yoksa ağırlıklı bireysel sorumluluk alanı mıdır? (ii) Kaynak dağıtımında eşitlik mi, hedefleme mi daha önceliklidir? (iii) Devletin rolü doğrudan hizmet sunmak mı, yoksa düzenleyici ve denetleyici bir çerçeve kurmak mıdır? (Esping-Andersen, 1990; Moran, 2000).

Liberal ve neoliberal çizgide, bireysel tercih ve piyasa mekanizmasının verimliliği daha fazla vurgulanır. Bu yaklaşım sağlık alanında kamu rolünü tamamen dışlamaz; ancak kamunun çoğu zaman “asgari güvence” sağlayan ve piyasadaki rekabeti düzenleyen bir konumda kalması beklenir. Sosyal demokrat çizgide ise sağlık, daha açık biçimde yurttaşlık hakkı olarak tanımlanır; evrensel kapsam ve yeniden dağıtım öncelik kazanır. Muhafazakâr–korporatist yaklaşımda sosyal koruma, çoğu zaman istihdam statüsüyle bağlantılı sigorta

mekanizmaları üzerinden şekillenir; aile ve meslek örgütleri gibi ara kurumların rolü daha belirgin olabilir (Esping-Andersen, 1990).

Bu ideolojik ayrımlar, pratikte “tamamen ayrı” sistemlere dönüşmeyebilir. Nitekim birçok ülkede son kırk yılda maliyet baskıları, nüfusun yaşlanması ve teknolojik genişleme gibi nedenlerle karma modeller yaygınlaşmıştır (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2023). Yine de ideoloji, sağlık sisteminin hangi araçlara daha yatkın olduğunu; hangi reformların toplumsal meşruiyet bulduğunu ve hangi eşitsizlik türlerinin daha görünmez kaldığını anlamada açıklayıcı bir başlangıç noktası sunar (Bambra, 2007).

Türkiye bağlamında COVID-19 salgını sonrasında refah devleti tartışmalarının yeniden canlanması, ideolojinin güncelliğini bir kez daha göstermiştir. Bu salgın dönemi; sosyal hak, kamusal kapasite ve dayanışma kavramlarını gündeme taşırken, mali sürdürülebilirlik ve bütçe disiplini tartışmalarını da keskinleştirmiştir (Aysan, 2020).

2.2. Kurumlar, Yol Bağımlılığı ve Aktör Koalisyonları

Kurumlar, yalnızca binalar veya kamu kuruluşları değil; aynı zamanda bu kuruluşların nasıl çalışacağını belirleyen kurallar, yetki dağılımları ve yerleşik uygulamalardır. Sağlık alanında kurumlar; finansman havuzlarından ödeme yöntemlerine, sevk mekanizmalarından mesleki yetkilendirmeye kadar geniş bir çerçeveyi kapsar. Bu kurumsal düzenlemeler, zaman içinde “normal” kabul edilen işleyişler üretir ve değişimi hem mümkün kılar hem de sınırlar (Hall & Taylor, 1996).

Kurumları tartışırken sıkça kullanılan “yol bağımlılığı” kavramı, geçmişte alınan kararların bugünkü seçenekleri kısıtlamasını anlatır (Pierson, 2000). Örneğin uzun süre primli sigortaya dayalı bir modelle yürüyen bir sistemde, hizmetlerin genel vergilerle finanse edilip tüm nüfusa aynı düzeyde sunulması hem teknik hem de siyasal olarak daha zorlaşabilir; çünkü hem kurumsal kapasite hem de toplumsal beklentiler bu eski modele göre şekillenmiştir. Bu nedenle reformlar çoğu zaman “tam bir kopuş” yerine, var olan yapının üzerine eklenen ve adım adım ilerleyen düzenlemeler olarak ortaya çıkar.

Kurumların işleyişi, aktör koalisyonlarıyla da yakından ilişkilidir. Sağlık sektöründe merkezi yönetim, sosyal güvenlik kurumları, yerel yönetimler, meslek örgütleri, özel hastane grupları, ilaç/teknoloji şirketleri, sendikalar ve hasta örgütleri gibi çok sayıda aktör bulunur. Bu aktörler, reform süreçlerinde farklı maliyet ve faydalarla karşılaşır; dolayısıyla “ne yapılacağı” kadar “kimin neyi kaybedeceği/kazanacağı” sorusu da belirleyicidir (Ağartan, 2021).

Türkiye’de 2000’ler sonrası reformların geniş kapsamlı olabilmesinde, güçlü siyasi sahiplenmenin yanı sıra, sağlık hizmetlerinden memnuniyetsizlik ve eşitsizlik algısının reformlara toplumsal destek üretmesi önemli bir arka plan sağlamıştır. Bununla birlikte reformların uygulamasında performans baskısı, iş yükü ve mesleki tatmin gibi başlıklarda yeni tartışmalar doğmuştur (Akdağ, 2015; Erdem & Atalay, 2017).

2.3. Refah Rejimi Yaklaşımıyla Sağlık Sistemlerini Okumak

Refah rejimi yaklaşımı, sağlık sistemlerini değerlendirirken iki tür katkı sağlar. İlk olarak, sağlık politikasını ekonomik büyüme veya teknik kapasiteye indirgmeden, dayanışma ve yurttaşlık gibi daha geniş siyasal-sosyolojik temalarla ilişkilendirir. İkinci olarak, benzer gelir düzeyindeki ülkeler arasında bile neden farklı sağlık sistemleri ortaya çıktığını açıklamada kurumsal ve ideolojik faktörlerin rolünü görünür kılar (Bambra, 2007; Moran, 2000).

Bununla birlikte refah rejimleri, “ideal tip” niteliği taşır. Gerçek ülkeler çoğu zaman bu tiplerin karışımını sergiler. Ayrıca sağlık sistemi; eğitim, istihdam piyasası ve sosyal yardım mekanizmalarıyla birlikte işlediği için, yalnızca sağlık alanına bakarak rejim sınıflandırması yapmak yanıltıcı olabilir. Bu nedenle refah rejimi çerçevesi, bir “harita” sunar; fakat her ülkede tarihsel bağlam, krizler ve aktör dengeleri ayrıca analiz edilmelidir (Pierson, 2000).

Refah rejimi literatürünün önemli tartışmalarından biri, evrenselciliğin yeniden dağıtım etkisidir. Korpi ve Palme (1998), geniş toplumsal kesimleri kapsayan evrensel sistemlerin, yalnızca hedeflenmiş yoksulluk programlarına kıyasla daha güçlü bir yeniden dağıtım yaratabildiğini ileri sürer. Sağlık alanında bu tartışma, evrensel kapsama yaklaşırken hangi finansman araçlarının ve hizmet paketlerinin tercih edildiği sorusunu da gündeme taşır.

Türkiye üzerine çalışmalar, ülkenin refah mimarisinin melez bir karakter taşıdığını; sosyal sigorta geleneği, aile temelli dayanışma pratikleri ve son dönemde genişleyen kamu güvenceleri arasında bir bileşim bulunduğunu vurgular (Buğra & Keyder, 2003; Kol, 2014). Bu melezlik, sağlık sisteminde hem evrensel kapsama yönelen hamleleri hem de piyasa/performans odaklı araçları aynı anda görmeyi mümkün kılar (Atun vd., 2013; Ökem & Çakar, 2015).

2.4. Siyasal Hareketler, Çıkar Grupları ve Sağlık Reformu

Sağlık politikası, siyasal hareketler ve toplumsal çatışmalar açısından “yüksek sembolik değere” sahip bir alandır. Çünkü sağlık hizmeti, doğrudan yaşam kalitesiyle ilişkilidir ve kamuoyu gündeminde hızlı karşılık bulur. Bu nedenle sağlık reformları, yalnızca uzmanların tasarladığı teknik paketler olarak değil;

seçim rekabeti, medya tartışmaları ve örgütlü çıkarların etkisiyle şekillenen siyasal süreçler olarak da değerlendirilmelidir.

Siyasal akımların sağlık politikası üzerindeki etkisi iki kanaldan okunabilir. Birincisi, refah devletinin kapsamına ilişkin genel yaklaşım (evrensel haklar mı, hedeflenmiş yardımlar mı?) sağlık hizmetinin paketini ve finansmanını etkiler. İkincisi, kamu yönetimine ilişkin yaklaşım (kamunun doğrudan sunumu mu, sözleşme ve rekabet mi?) hizmet sunumunun örgütlenmesini etkiler. Bu çerçevede “yeni sağ” ile anılan piyasa/performans vurgusu birçok ülkede sağlık yönetiminde ölçüm, hizmetlerin sözleşmelerle yürütülmesi ve rekabetçi araçların genişlemesiyle ilişkilendirilmiştir (Hood, 1991). Türkiye’de de sağlıkta dönüşüm sürecinin bir ayağı, performans ve yönetsel araçların yaygınlaşması olmuştur (Akdağ, 2015; Ekinci, 2021).

Politik sosyoloji açısından ayrıca şu nokta önemlidir: Sağlık alanı, farklı toplumsal grupların taleplerini aynı anda taşır. Çalışanların ücret ve çalışma koşulları talepleri, hastaların erişim ve memnuniyet beklentileri, özel sektörün yatırım ve sözleşme talepleri ve kamunun bütçe disiplini hedefi, aynı politika alanında karşı karşıya gelir. Bu nedenle reformların sürdürülebilirliği, yalnızca tasarımın “doğru” olmasına değil; farklı grupların sürece nasıl dâhil edildiğine ve meşruiyetin nasıl kurulduğuna da bağlıdır (Ağartan, 2021).

Son yıllarda göç, kimlik siyaseti ve popülist söylemler de sağlık politikasının toplumsal boyutunu güçlendirmiştir. Özellikle refah hizmetlerinin “kime” ait olduğu tartışmaları, sağlık hizmetine erişim konusunda dışlayıcı tutumları besleyebilir. Bamba ve Lynch’in (2021) tartıştığı refah şovenizmi, bu tür dışlayıcı tutumların sağlık eşitsizliklerini derinleştirme riskine işaret eder. Bu nedenle sağlık yöneticilerinin de yalnızca örgütsel verimlilik değil, hizmetin kapsayıcılığı ve toplumsal gerilimlerin kurumlara yansımaları konusunda duyarlı olması beklenir.

2.5. Siyasal Düzen, Kurumsal Güven ve Sağlıkta Meşruiyet

Sağlık sistemi, siyasal düzenin yalnızca hukuki ve idari çerçevesini değil, bu düzenin gündelik hayatta nasıl deneyimlendiğini de görünür kılan bir alandır. Sağlık hizmetinin sürekliliği, kaynakların hangi ilkelere göre dağıtıldığı ve olağanüstü dönemlerde alınan kararların nasıl gerekçelendirildiği, yurttaşların devlete ve kurumlara yönelik güvenini doğrudan etkiler. Bu yönüyle sağlık alanı, devlet kapasitesi ile kurumsal meşruiyet arasındaki ilişkinin somut biçimde izlenebildiği başlıca kamusal sahalardan biridir (Fukuyama, 2023).

Sağlıkta meşruiyet yalnızca hizmet sunumunun varlığıyla kurulmaz; aynı zamanda karar alma süreçlerinin açıklanabilir, denetlenebilir ve toplumsal olarak kabul edilebilir olmasıyla da ilişkilidir. Sağlık harcamalarının büyüklüğü,

hizmete erişimin yaşamsal niteliği ve kararların farklı toplumsal gruplar üzerindeki dağıtım etkisi düşünüldüğünde, denetim, şeffaflık, değerlendirme ve şikâyet mekanizmaları teknik araçlar olmanın ötesine geçer. Rosanvallon'un (2008) tartıştığı gözetim, değerlendirme ve kamusal yargı pratikleri, sağlık alanında güven ve meşruiyetin nasıl üretildiğini anlamak açısından açıklayıcı bir çerçeveye sunar.

Kriz dönemleri bu ilişkiyi daha görünür hale getirir. Olağanüstü dönemlerde alınan kararların nasıl gerekçelendirildiği, önceliklendirme ölçütlerinin ne kadar açık olduğu ve risk iletişiminin nasıl yürütüldüğü; sistemin teknik yeterliliği kadar kurumsal güven ve meşruiyet kapasitesini de sınar. Bu nedenle sağlık krizleri, siyasal düzenin dayanıklılığını ve kurumların toplumsal kabul üretme gücünü görünür kılan süreçler olarak okunabilir. Bu çerçevede sağlıkta meşruiyet, yalnızca kararların nasıl alındığı ve nasıl gerekçelendirildiğiyle değil, sağlık risklerinin hangi bilgi rejimleri ve izleme araçları üzerinden tanımlandığıyla da ilişkilidir.

Sağlık sistemi bu yönüyle, yalnızca finansman ve hizmet sunumu kararlarının alındığı bir alan değil; aynı zamanda riskin tanımlanması, kayıt altına alınması ve izlenmesi gibi süreçlerin kurumsallaştığı bir sahadır. Özellikle dijitalleşme ve veri temelli yönetim araçlarının yaygınlaşması, sağlıkta meşruiyet tartışmasını veri yönetişimi, mahremiyet ve hesap verebilirlik başlıklarıyla daha görünür hale getirmiştir. Bu nedenle dijital sağlık, çalışmada ayrı bir teknoloji başlığı olarak değil; sağlıkta kurumsal güven, hesap verebilirlik ve meşruiyet tartışmalarının güncel bir uzantısı olarak ilerleyen bölümlerde ele alınmaktadır.

3. Sağlık Sisteminin Kurumsal Tasarımı: Dört Boyutlu Bir Analiz

Sağlık sistemini ideoloji ve kurumlar üzerinden, bir “kurumsal tasarım” alanı olarak okumak için sistemi oluşturan bileşenlerin ayrıştırılması gerekir. Bu çerçeveye, sağlık sistemini dört tasarım boyutunda ele alır: (i) finansman ve risk havuzu, (ii) hizmet sunumu örgütlenmesi, (iii) yönetim ve düzenleme, (iv) erişim ve eşitlik mekanizmaları. Bu boyutlar birbirinden bağımsız değildir; birinde yapılan bir değişiklik diğerlerinde zincirleme etkiler yaratır. Örneğin finansmanın prim ağırlıklı veya vergi ağırlıklı olması, hizmet paketinin kapsamını ve sağlayıcıların ödeme yöntemlerini etkiler. Benzer biçimde hizmet sunumunda özel sektör payının artması, düzenleme kapasitesinin güçlendirilmesini daha kritik hale getirir.

Aşağıdaki alt başlıklarda her boyut kısaca açıklanmakta ve sağlık yönetimi açısından ne tür sonuçlar üretebileceği belirtilmektedir.

3.1. Finansman ve Risk Havuzu

Finansman boyutu, sağlık hizmetinin “kim tarafından ve nasıl ödeneceği” sorusunu içerir. Kamu vergileri, sosyal sigorta primleri ve cepten ödemeler, sistemin temel gelir kaynaklarıdır. Bu kaynakların nasıl birleştirildiği (risk havuzu), toplumun farklı grupları arasındaki dayanışma düzeyini doğrudan etkiler. Geniş ve bütünleşik havuzlar, riskin daha fazla paylaşılmasına; parçalı yapılar ise farklı gruplar arasında kapsam ve kalite farklarının sürmesine yol açabilir (Kutzin, 2013).

Finansmanda cepten ödemenin yüksek olduğu sistemlerde, hizmete erişim daha çok hane gelirine bağlı hale gelir ve sağlık harcamalarının yoksullaştırıcı etkisi artabilir. Buna karşılık kamu güvencesinin genişlediği, katkı paylarının sınırlı tutulduğu modellerde finansal koruma güçlenir; ancak mali sürdürülebilirlik ve bütçe disiplini daha görünür bir tartışma alanı haline gelir (OECD, 2023).

Finansman yalnızca “toplama” meselesi değildir; aynı zamanda toplanan kaynağın nasıl harcanacağını belirleyen satın alma ve ödeme mekanizmalarını da içerir. Stratejik satın alma yaklaşımı, hizmet alımının nüfus ihtiyaçları ve performans hedefleriyle uyumlu biçimde planlanmasını; sözleşmelerin ve ödeme yöntemlerinin bu hedeflere göre kurgulanmasını ifade eder (Kutzin, 2013). Bu yaklaşım, verimlilik ve kalite arasında daha dengeli bir ilişki kurma potansiyeli taşır; ancak güçlü veri altyapısı ve kurumsal kapasite gerektirir.

Türkiye örneğinde, 2000’ler sonrası reformlar genel sağlık sigortası ve yeşil kart benzeri mekanizmalar aracılığıyla kapsayıcılığı artırmış; belirli gruplar için cepten harcama yükünü azaltma yönünde etkiler üretmiştir (Atun vd., 2013; Tirgil vd., 2019). Bununla birlikte, ödeme yöntemleri ve teşviklerin hastaneler üzerinde yarattığı performans baskısı, sağlık çalışanlarının iş yükü ve motivasyonu gibi alanlarda yönetimsel sonuçlar doğurmuştur (Ekinci, 2021; Erdem & Atalay, 2017).

Sağlık kurumlarının yönetimi bakımından finansman mimarisi, yalnızca kaynak miktarını değil; ödeme akışının öngörülebilirliğini ve yönetsel esnekliği de belirler. Örneğin küresel bütçe, paket ödeme, hizmet başı ödeme veya performansa dayalı ek ödeme gibi araçlar; kurumların stratejik planlamasını, klinik önceliklendirmesini ve hizmet sunumu davranışlarını etkileyebilir. Bu nedenle finansman tartışmaları, doğrudan sağlık kurumlarının yönetim kapasitesiyle ilişkilidir.

3.2. Hizmet Sunumu Örgütlenmesi

Hizmet sunumu boyutu, finansmanla toplanan kaynakların hangi örgütsel yapılarda ve hangi iş bölümüyle hizmete dönüştürüleceğini ifade eder. Sağlık hizmeti; kamu hastaneleri, özel hastaneler, aile hekimliği/birinci basamak birimleri ve üniversite hastaneleri gibi farklı kurumsal formlar üzerinden sunulabilir. İdeolojik tercihlerin etkisi, bu kurumsal formlar arasındaki ağırlık dağılımında görülür: Bazı sistemlerde kamu hizmeti doğrudan sunar; bazılarına ise kamu daha çok satın alan ve düzenleyen bir role çekilir (Moran, 2000).

Hizmet sunumunda kritik bir karar, birinci basamağın sistem içindeki konumudur. Güçlü bir birinci basamak; koruyucu sağlık hizmetleri, kronik hastalık yönetimi ve uygun sevk mekanizmaları açısından önem taşır. Buna karşılık hastane odaklı sistemlerde uzmanlaşma ve teknoloji yatırımları artabilir; ancak koordinasyon maliyetleri ve gereksiz başvuru riski de yükselir. OECD ülkelerinde son yıllarda birinci basamağı güçlendirme ve entegre bakım modellerini yaygınlaştırma yönünde eğilimler dikkat çekmektedir (OECD, 2023).

Hizmet sunumu alanında kamu-özel bileşimi, sağlık yönetimi açısından farklı bir gerilim yaratır. Özel sektörün payı arttıkça kapasite ve erişim kısa vadede genişleyebilir; ancak sözleşme yönetimi, kalite standardizasyonu ve mali denetim ihtiyacı da büyür. Kamu-özel etkileşiminin etkin işlemesi için düzenleyici kurumların hem bilgi hem yaptırım kapasitesinin güçlenmesi gerekir. Bu kapasite zayıf kaldığında, farklı sağlayıcılar arasında fiyat/kalite dengesizliği ve hizmetin parçalanması gibi riskler artabilir (Bambra, 2007; Reibling, 2010).

Türkiye’de aile hekimliği sisteminin yaygınlaştırılması, erişimin artması ve birinci basamak hizmetlerin standardizasyonu açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir; ancak sevk zincirinin sınırlı uygulanması ve hastane başvurularının yüksekliği, hizmet sunumunun koordinasyonu açısından tartışma konusu olmaya devam etmektedir (Atun vd., 2013; Ökem & Çakar, 2015). Bu tür yapısal özellikler, hastane yönetiminde kapasite planlaması, randevu sistemleri ve hasta akışı yönetimi gibi alanlarda doğrudan etkiler üretir.

3.3. Yönetişim, Düzenleme ve Hesap Verebilirlik

Yönetişim boyutu, sağlık sisteminde karar alma, koordinasyon ve hesap verme mekanizmalarının nasıl kurulduğunu ifade eder. Sağlık sektörü; bilgi asimetrisi yüksek, güven ilişkisine dayalı ve çok sayıda aktörün aynı anda rol aldığı bir alandır. Bu nedenle yalnızca “piyasa” veya yalnızca “hiyerarşi” ile yönetilmesi güçtür; karma düzenleme biçimleri yaygındır (Moran, 2000).

1980'lerden itibaren birçok ülkede kamu yönetimi reformlarıyla performans ölçümü, sözleşmeli hizmet alımı ve rekabet benzeri araçlar öne çıkmıştır. Bu eğilim, literatürde “yeni kamu işletmeciliği” olarak da anılır; kamuda özel sektör benzeri ölçüm ve performans mantığının güçlenmesini ifade eder (Hood, 1991).

Türkiye’de performansa dayalı ödeme uygulamalarının sağlık çalışanlarının tutumlarına etkisini inceleyen çalışmalar, performansın bazı alanlarda üretkenliği artırabildiğini; ancak iş yükü, hizmetin niteliği ve mesleki motivasyon üzerinde karma sonuçlar doğurabildiğini göstermektedir (Ekinci, 2021; Erdem & Atalay, 2017). Bu bulgular, yönetim araçlarının “tek yönlü” sonuçlar üretmediğine; tasarımın bağlama ve uygulama kapasitesine duyarlı olduğuna işaret eder.

Yönetişim aynı zamanda güven ve meşruiyet üretme kapasitesidir. Sağlık kurumları, vatandaşla devlet arasındaki en yoğun temas noktalarından biridir; bu nedenle hasta deneyimi, memnuniyet ve şikâyet mekanizmaları da yönetişimin parçasıdır. Bostan’ın (2013) hastalar açısından dönüşüm algısını irdeleyen çalışması, reformların algısal boyutunun da izlenmesi gerektiğini göstermektedir. Sağlık yönetimi açısından bu durum, hizmet kalitesinin yalnızca klinik göstergelerle değil, iletişim ve etik standartlarla birlikte değerlendirilmesini gerekli kılar.

Sağlık yöneticileri için yönetişim, yalnızca üst politika tercihleri değil; kurum içi süreçler, denetim pratikleri ve etik standartlar gibi daha gündelik unsurları da kapsar. İdeolojik tartışmalar çoğu zaman makro düzeyde yürür; ancak sonuçları hasta kabulünden veri paylaşımına kadar pek çok somut işleyişe yansır.

3.4. Erişim, Eşitlik ve Kapsayıcılık Mekanizmaları

Erişim ve eşitlik boyutu, sağlık sisteminin toplumsal gruplar arasında ne tür farklılıklar ürettiğini veya azalttığını değerlendirir. Eşitlik tartışması yalnızca “herkese aynı hizmet” meselesi değildir; ihtiyaç düzeyi farklı grupların (kırılgan gruplar, kronik hastalar, yaşlılar, göçmenler vb.) hangi araçlarla desteklendiğiyle ilgilidir. Refah rejimi literatürü, evrensel kapsamın ve kapsamlı sosyal korumanın, uzun vadede eşitsizlikleri azaltma potansiyeline sahip olabileceğini vurgular (Bambra, 2007; Korpi & Palme, 1998).

Erişimde kullanılan araçlar ideolojik tercihleri yansıtır. Örneğin katkı paylarının yüksek tutulması, “kötüye kullanım” riskini azaltma amacıyla savunulabilir; ancak düşük gelirli gruplar için fiili bir engel yaratabilir. Bekleme listeleri ise mali bariyer yaratmadan erişimi sınırlayan bir mekanizmadır; ancak hizmetin zamanında sunulması ve hasta memnuniyeti açısından yeni sorunlar doğurabilir (Reibling, 2010).

Eşitlik tartışmasının bir başka boyutu, sağlığın sosyal belirleyicileriyle ilgilidir. Gelir dağılımı, güvencesiz istihdam, barınma ve eğitim gibi alanlardaki eşitsizlikler, sağlık sonuçlarına yansır ve sağlık hizmeti bu etkileri yalnızca kısmen telafi edebilir. Bu nedenle sağlık sistemi, daha geniş bir sosyal politika mimarisinin parçası olarak düşünülmelidir. Türkiye’de sağlık hizmetinin ekonomi politikasına odaklanan çalışmalar da, sağlık alanındaki dönüşümlerin emek piyasası ve sosyal devlet tartışmalarından bağımsız ele alınamayacağını vurgulamaktadır (Belek, 2001).

Türkiye’de kapsayıcılığın artması, özellikle düşük gelirli gruplar için finansal korumanın güçlenmesiyle ilişkilendirilmiştir (Atun vd., 2013; Turgil vd., 2019). Bununla birlikte eşitlik tartışması, yalnızca sigorta kapsamıyla sınırlı değildir. Hizmetin bölgesel dağılımı, insan kaynağının dengesizliği, özel sektörün büyümesi ve göç gibi dinamikler; erişim ve kalite açısından yeni eşitsizlik biçimleri üretebilmektedir (Ökem & Çakar, 2015).

Sağlık yönetimi perspektifinden bakıldığında, erişim ve eşitlik hedefleri; randevu sistemleri, yönlendirme mekanizmaları, hizmet hattı tasarımı, dil ve kültür aracılığı gibi uygulama araçlarıyla somutlaşır. Bu nedenle eşitlik, yalnızca politika metinlerinde kalan bir ilke değil; kurumların günlük yönetim kararlarıyla üretilen bir sonuç alanıdır.

Erişim ve eşitlik tartışması, yalnızca hizmet paketinin varlığıyla sınırlı değildir; aynı zamanda farklı toplumsal grupların bu hizmete hangi koşullarda fiilen ulaşabildiğiyle de ilgilidir. Vatandaşlık statüsü, kayıtlılık durumu, göç deneyimi ve sosyal dışlanma biçimleri, aynı yasal çerçeve içinde bile erişim farkları doğurabilir. Bu nedenle kapsayıcılık, yalnızca etik bir ilke değil; sağlık sisteminin erişim performansını ve koruyucu hizmet kapasitesini etkileyen bir yönetim meselesidir. Sağlık yöneticilerinin yalnızca formel hak sahipliğine değil, fiili erişimi kolaylaştıran uygulama araçlarına da odaklanması gerekir.

4. Refah Rejimi Mantıkları ve Sağlık Politikası

Aşağıda, refah rejimi literatüründeki üç ideal tipin sağlık sistemi tasarımına nasıl yansyabileceği özetlenir. Amaç, ülkeleri “etiketlemek” değil; ideolojik ve kurumsal mantıkların sağlık politikasında hangi araçlara daha fazla alan açabildiğini görünür kılmaktır. Aynı ülkede dönemler arasında da önemli farklılıklar olabileceği unutulmamalıdır (Pierson, 2000).

4.1. Liberal/Neoliberal Mantık

Liberal/neoliberal mantıkta sağlık politikası, kamunun temel ve asgari bir güvence sunduğu; bunun ötesinde finansmanın özel sigorta, bireysel ödeme ve hedeflenmiş kamu destekleriyle çeşitlendiği bir yapıya eğilim gösterir. Bu

çerçevede risk havuzu daha parçalı olabilir; cepten ödeme ve poliçe farklılıkları sistem içinde tabakalaşmayı artırabilir. Hizmet sunumu çoğu zaman çok aktörlüdür; kamu, özel hastaneler, özel sigortacılar ve sözleşmeli sağlayıcılar birlikte yer alır. Yönetişim tarafında düzenleme, sözleşme ilişkileri, performans ölçümü ve denetim araçları ön plana çıkar; kamunun rolü doğrudan üretimden çok çerçeve koyma ve gözetme yönünde şekillenebilir (Esping-Andersen, 1990; Moran, 2000). Bu yapının en önemli sonucu, erişim ve eşitlik bakımından farklılaşma riskinin artmasıdır. Düzenleyici kapasite zayıf kaldığında ödeme gücü, sigorta kapsamı ve sağlayıcı çeşitliliği hizmete fiili erişimi belirleyen başlıca etkenlere dönüşebilir (Bambra, 2007; Reibling, 2010).

Sağlık yönetimi açısından liberal mantığın belirgin gerilimi, mali sürdürülebilirlik ile hizmet bütünlüğü arasında ortaya çıkar. Parçalı finansman ve çok aktörlü hizmet yapısı, sözleşme yönetimi, veri izleme, kalite standardizasyonu ve kurumlar arası eşgüdümü daha kritik hale getirir. Bu model bazı durumlarda esneklik ve hizmet çeşitliliği üretebilse de, yalnızca maliyet ve performans göstergelerine dayalı bir yönetim çizgisi kaliteyi, sürekliliği ve kapsayıcılığı zorlayabilir. Bu nedenle liberal mantığın baskın olduğu sistemlerde yönetsel başarı, rekabetçi araçlarla kamusal eşitlik hedefleri arasında kurulacak dengeye bağlıdır.

4.2. Sosyal Demokrat Mantık

Sosyal demokrat mantıkta sağlık, yurttaşlık temelinde tanımlanan bir sosyal hak olarak ele alınır. Bu nedenle finansman çoğu zaman genel vergiler veya bütünlük kamu havuzları üzerinden kurulur; riskin toplum ölçeğinde paylaşılması ve güçlü finansal koruma öncelik kazanır. Hizmet sunumunda kamusal kapasite ve güçlü birinci basamak belirleyici bir rol oynar; sistemin farklı parçaları arasındaki koordinasyon, eşitlik hedefinin kurumsal dayanaklarından biri haline gelir. Yönetişim boyutunda planlama, bütüncül düzenleme ve kamusal hesap verebilirlik öne çıkar. Bu yapı, erişim ve eşitliği yalnızca bir sonuç değil, aynı zamanda siyasal meşruiyetin kurucu unsurlarından biri olarak konumlandırır (Esping-Andersen, 1990; Bambra, 2007). Korpi ve Palme'nin (1998) vurguladığı üzere, geniş toplumsal kesimleri kapsayan evrensel düzenlemeler, yalnızca yoksullara yönelik hedefli programlara kıyasla daha güçlü bir toplumsal destek ve daha kalıcı bir yeniden dağıtım etkisi üretebilir.

Bununla birlikte sosyal demokrat mantık, yüksek kamu harcaması, vergi yükü, bekleme süreleri ve kapasite planlaması gibi tartışmaları daha görünür kılar. Sağlık yönetimi açısından temel mesele, evrensel kapsama hedefini sürdürülebilir finansman, hizmet sürekliliği ve talep yönetimiyle uyumlu

biçimde sürdürebilmektir. Güçlü kamusal kapasite, ancak sevk mekanizmaları, insan kaynağı planlaması, kalite yönetimi ve veri temelli koordinasyonla desteklendiğinde etkili sonuç üretebilir. Dolayısıyla bu rejimlerde yönetsel başarı, yalnızca daha fazla kaynak ayırmaktan değil, kapsamlı bir hizmet modelini istikrarlı ve eşgüdümlü biçimde işletebilmekten geçer (OECD, 2023).

4.3. Muhafazakâr–Korporatist Mantık

Muhafazakâr–korporatist mantıkta sağlık sisteminin finansmanı çoğu zaman çalışma hayatı ve statü temelli sosyal sigorta düzenekleri üzerinden kurulur. Bu nedenle risk havuzları, meslek grupları ya da kurumsal aidyetler temelinde parçalanabilir; kamu güvencesi güçlü olsa bile sistem tek bir bütünlük yapı olarak işlemeyebilir. Hizmet sunumu alanında kamu kurumları, sosyal sigorta yapıları ve kimi durumlarda özel ya da yarı-kamusal sağlayıcılar birlikte yer alır. Yönetişim boyutunda meslek örgütleri, sigorta kurumları ve diğer aracı aktörler karar süreçlerinde daha görünürdür; bu da müzakereyi, kurumsal pazarlığı ve uzlaşmayı sistemin merkezine yerleştirir (Esping-Andersen, 1990; Moran, 2000). Erişim ve eşitlik bakımından temel mesele, güçlü güvencenin farklı statüler arasında eşit sonuçlar üretip üretmediğidir. Parçalı yapı korunduğunda kapsam, kalite ve erişim koşulları arasında farklılaşmalar oluşabilir; bu da eşgüdüm ve bütünlleştirme reformlarını gündeme taşıyabilir (Reibling, 2010).

Sağlık yönetimi açısından muhafazakâr–korporatist mantık, paydaş yönetimi ve müzakere kapasitesini öne çıkarır. Karar alma süreçlerine çok sayıda kurumsal aktörün dâhil olması, değişim yönetimini yavaşlatabilir; buna karşılık iyi tasarlandığında reformların sahiplenilmesini ve meşruiyet üretmesini de kolaylaştırabilir. Bu nedenle bu rejimlerde yönetsel etkinlik, yalnızca merkezi karar alma gücüne değil, parçalı yapılar arasında koordinasyon kurabilmeye, standartları uyumlaştırabilmeye ve kurumsal uzlaşmayı sürdürebilmeye bağlıdır.

4.4. Türkiye’de Sağlık Sisteminin Melez Karakteri

Türkiye, sosyal sigorta geleneği, kamusal hizmet sunumu ve piyasa temelli yönetsel araçların bir arada bulunması nedeniyle, refah rejimi mantıklarının iç içe geçtiği açıklayıcı bir örnek sunmaktadır. Türkiye’de sağlık sistemi, tarihsel olarak parçalı sosyal sigorta yapıları ile kamusal hizmet sunumunun bir aradalığı üzerinden şekillenmiştir. 2000’ler öncesinde farklı sigorta kurumları, kamu hastanelerinin çeşitli idari bağları ve sınırlı kapsayıcılık, sistemin temel sorun alanları arasında sayılmaktadır. 2003 sonrası reform süreci ise genel sağlık sigortası, aile hekimliği ve hizmet sunumunda yeniden yapılanma gibi başlıklarla, kapsayıcılığı ve erişimi artırmayı hedeflemiştir (Akdağ, 2015; Atun vd., 2013).

Türkiye deneyimi, refah rejimi tartışmalarında “melezlik” kavramını görünür kılan örneklerden biridir. Bir yandan kapsayıcılık hedefi (geniş sigorta kapsamı, temel hizmet paketleri) öne çıkarken; diğer yandan sözleşmeye dayalı hizmet alımı, performans odaklılık ve özel sektörün büyümesi gibi piyasa araçları da devreye girmiştir. Bu dönüşüm, kimi çalışmalarda sağlık hizmetinin metalaşması ve kamu-özel sınırının yeniden çizilmesi üzerinden tartışılmıştır (Ağartan, 2011). Dolayısıyla sağlık reformlarının sadece teknik tasarım değil; siyasal sahiplenme ve meşruiyet üretme süreçleriyle de ilişkili olduğu görülmektedir (Ağartan, 2021).

Nitekim bazı çalışmalar, reformların finansal koruma ve eşitlik alanında iyileşmeler yarattığını; özellikle düşük gelirli gruplar için cepten harcama baskısını azaltabildiğini göstermektedir (Atun vd., 2013; Tırgil vd., 2019). Buna karşılık performans dayalı ek ödeme, iş yükü ve hizmetin niteliği gibi başlıklarda eleştirel değerlendirmeler de bulunmaktadır (Ekinci, 2021; Erdem & Atalay, 2017).

Bu tablo, sağlık sisteminin ideolojik ve kurumsal bir tasarım olarak okunması gerektiğini gösterir. Aynı sistem içinde sosyal politika gerekçeleri ile piyasa gerekçeleri birlikte yer alabilir; hatta aynı dönemde farklı kurumlarda farklı ağırlıklar kazanabilir. Kurum yöneticileri için bu melez yapı, bir yandan mali disiplin ve performans baskısı üretirken, diğer yandan kapsayıcılık ve hizmet sürekliliği beklentilerini karşılamayı gerektirir. Bu nedenle sağlık yönetimi eğitiminde ve kurumsal performans değerlendirmelerinde, yalnızca mali göstergelere değil; erişim, eşitlik, hasta deneyimi ve hizmet bütünlüğü gibi göstergelere de yer verilmesi önerilebilir.

5. Sağlık Yönetimi Açısından Üç Gerilim Eksenini

Sağlık sistemi tasarımı, çoğu zaman “tek seferlik” bir tercih değil; süreklilik gösteren gerilimleri yönetme sürecidir. Aşağıda, sağlık yönetimi literatüründe sık karşılaşılan üç gerilim eksenini ideoloji ve kurumlar perspektifiyle yeniden okunur.

5.1. Maliyet Kontrolü ve Erişim Dengesini Kurmak

Sağlık hizmetlerinde maliyet artışı, birçok ülkede ortak bir baskı kaynağıdır. Nüfusun yaşlanması, kronik hastalık yükü ve teknoloji kullanımının genişlemesi, sağlık harcamalarını yukarı çekerken; bütçe kısıtları politika yapımcıları maliyet kontrol araçlarına yöneltir (OECD, 2023). Bu noktada temel gerilim şudur: Maliyetleri sınırlamak, erişimi ve hizmet kalitesini zedelemekten nasıl mümkün olabilir?

İdeolojik yaklaşımlar, bu dengeyi kurarken hangi araçların “meşru” görüldüğünü etkiler. Liberal mantıkta katkı payları, özel sigorta ve hizmet çeşitliliği daha fazla gündeme gelirken; sosyal demokrat mantıkta vergilendirme, küresel bütçe ve talep yönetimi gibi araçlar öne çıkabilir. Korporatist yapılarda ise sigorta fonları arasındaki pazarlıklar, paket kapsamı ve ödeme yöntemleri üzerinden maliyet kontrolü sağlanmaya çalışılır (Esping-Andersen, 1990; Moran, 2000).

Sağlık yönetimi düzeyinde maliyet–erişim dengesini kurmak; bütçeleme kapasitesi, doğru veri üretimi ve klinik süreçlerin iyileştirilmesiyle yakından ilişkilidir. Kurumsal düzeyde yalın süreçler, uygun sevk mekanizmaları ve gereksiz tetkiklerin azaltılması gibi uygulamalar, maliyet kontrolüne katkı sağlayabilir. Ancak bu uygulamalar, çalışanların katılımı ve hasta güvenliği kültürüyle desteklenmediğinde, “tasarruf” algısı üzerinden meşruiyet sorunu doğurabilir.

Bu nedenle maliyet kontrolü tartışmalarında “kısıtlama” ile “akılcı kullanım” arasındaki ayrımın açık tutulması önemlidir. Kaynakların daha akılcı kullanılmasına yönelik girişimler, klinik kalitenin izlenmesi ve hasta deneyimiyle birlikte ele alındığında daha sürdürülebilir sonuçlar üretme potansiyeline sahiptir.

5.2. Performans/Standardizasyon ve Mesleki Özerklik

Sağlık hizmeti, yüksek uzmanlık gerektiren ve etik boyutu güçlü bir emek alanıdır. Bu nedenle sağlık kurumları yalnızca çıktı üretmez; aynı zamanda mesleki normlar, klinik karar süreçleri ve hasta güvenliğiyle ilgili değerler üretir. Son dönemde performans göstergeleri, kalite akreditasyonları ve standart klinik rehberler, hizmetin ölçülebilirliğini artırmayı hedefleyen araçlar olarak yaygınlaşmıştır (Hood, 1991).

Bununla birlikte performans ve standardizasyon araçları, mesleki özerklikle gerilim yaratabilir. Ölçüm baskısının artması; “kolay ölçülen” hizmetlerin öne çıkması, karmaşık vakaların geri plana itilmesi veya çalışanların iş yükünün artması gibi istenmeyen sonuçlar üretebilir. Türkiye’de performansla dayalı ek ödeme uygulamalarına ilişkin çalışmalar, çalışanların deneyimlerinin bu açıdan farklılaştığını; bazı alanlarda üretkenlik artışı görülürken, bazı alanlarda iş doyumu ve mesleki motivasyon üzerinde olumsuz etkiler hissedilebildiğini göstermektedir (Ekinçi, 2021; Erdem & Atalay, 2017).

Yönetim açısından kritik nokta, performans araçlarının klinik kalite ve etik değerlerle uyumlu tasarlanmasıdır. Ölçüm ve hedefler yalnızca sayısal çıktı odaklı kurulduğunda; hasta güvenliği, ekip çalışması ve uzun vadeli kalite

hedefleri geri planda kalabilir. Bu nedenle performans yönetimi, klinik rehberler, sürekli eğitim ve geri bildirim mekanizmalarıyla birlikte düşünülmelidir.

Bu nedenle ölçüm sistemlerinin, sahadaki profesyonellerle birlikte geliştirilmesi; geribildirim döngülerinin kurulması ve etik risklerin görünür kılınması önem taşır. Ölçümün, öğrenme ve iyileştirme amacıyla kullanıldığı ortamlarda standardizasyon, mesleki özerklikle daha uyumlu hale gelebilir. Sağlık yöneticilerinin rolü, bu uyumu sağlayacak kurumsal iklimi desteklemektir.

5.3. Merkezileşme ve Yerelleşme

Sağlık sistemlerinde yönetim ölçüğü hem verimlilik hem de adalet açısından kritik bir tasarım kararına karşılık gelir. Merkezileşme; standartların belirlenmesi, kaynakların eşit dağıtımı ve kriz anlarında koordinasyon sağlama açısından avantajlı olabilir. Yerelleşme ise yerel ihtiyaçlara duyarlılık, yenilikçilik ve paydaş katılımı açısından fırsatlar sunar. Uygulamada birçok ülke, bu iki uç arasında hibrit çözümler geliştirmektedir (OECD, 2023).

Merkez–yerel dengesinin ideolojik boyutu da vardır. Sosyal demokrat gelenek, kamusal planlama ve eşit dağılım hedefiyle merkezileşmeye daha fazla meşruiyet atfedebilirken; liberal yaklaşım yerel yönetimler veya piyasa aktörleri üzerinden çeşitliliği artırmayı savunabilir. Korporatist yapılarda ise yerelleşme, çoğu zaman meslek örgütleri ve sigorta fonlarının özerkliği üzerinden tartışılır (Esping-Andersen, 1990; Moran, 2000).

Bu gerilim, sağlık krizleri ve olağanüstü dönemlerde daha görünür hale gelir. Bu nedenle merkezileşme–yerelleşme tartışması, yalnızca idari yetki paylaşımı değil; veri paylaşımı, risk iletişimi ve hesap verebilirlik mekanizmalarının hangi ölçekte kurulacağı sorusu üzerinden de değerlendirilmelidir.

Sağlık yönetimi düzeyinde ise ölçek tartışması, özellikle hastane birlikleri, il düzeyi planlama, satın alma ve insan kaynağı dağılımı gibi konularda somutlaşır. Yerel esnekliği artırır modeller, kurumsal kapasite zayıfsa eşitsizlikleri büyütebilir; aşırı merkezileşme ise sahadaki sorun çözme kabiliyetini daraltabilir. Bu nedenle yöneticilerin, kurumsal kapasite ve veri altyapısını güçlendirmeyi önceliklendirmesi beklenir.

6. Güncel Tartışmalar: COVID-19, Dijitalleşme ve Göç

Son yıllarda sağlık sistemleri, yalnızca “refah” değil, aynı zamanda “güvenlik”, “teknoloji” ve “toplumsal bütünleşme” başlıklarıyla daha doğrudan ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Bu kısım, covid salgını, dijital sağlık ve göç alanlarında öne çıkan tartışmaların sağlık sistemi tasarımına nasıl yansıdığını özetler.

6.1. COVID Salgını Sonrası Sağlık Güvenliği ve Devlet Kapasitesi

COVID-19 salgını, sağlık sistemlerinin dayanıklılığını (şoklara karşı hizmeti sürdürebilme kapasitesini) görünür kılmıştır. Covid salgını yönetimi; yoğun bakım kapasitesi, tedarik zincirleri ve insan kaynağı kadar, karar alma süreçlerinin şeffaflığı ve toplumsal güven gibi unsurlara da bağlıdır (Greer vd., 2020).

Covid salgını, sağlık sisteminin “kurumsal tasarım” niteliğini iki yönden güçlendirmiştir. Birincisi, sağlık hizmetinin sürekliliği ile ekonomik/sosyal kısıtlamalar arasındaki denge, doğrudan siyasal bir tercih alanı haline gelmiştir. İkincisi, kriz döneminde hangi grupların önceliklendirildiği (yaşlılar, kronik hastalar, yoksullar, göçmenler vb.) eşitlik tartışmasını daha görünür kılmıştır (Aysan, 2020).

Covid salgını dönemi, sağlık çalışanlarının iş yükünü ve çalışma koşullarını daha görünür kılmış; bu da “insan kaynağı” konusunun yalnızca idari bir başlık olmadığını, aynı zamanda siyasal ve etik boyutları olduğunu göstermiştir. Kriz anlarında çalışan güvenliği, adil iş bölümü ve toplumsal takdir gibi unsurların da yönetim gündemine girmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Kurum yönetimi bakımından covid salgını deneyimi, kriz hazırlığı kapasitesinin (stok yönetimi, tedarik zinciri, esnek işgücü planlaması) ne kadar kritik olduğunu göstermiştir. Ancak bu alanlarda başarı, yalnızca teknik planlara değil; açık iletişime, güvene ve hesap verebilirlik mekanizmalarına da bağlıdır.

6.2. Dijital Sağlık, Veri Yönetimi ve Mahremiyet

Dijital sağlık uygulamaları (tele-sağlık, elektronik kayıt sistemleri, klinik karar destek araçları vb.), erişimi kolaylaştırma ve verimlilik sağlama potansiyeline sahiptir. Ancak dijitalleşme, sağlık sisteminin yönetim boyutuna yeni sorular ekler: Veri kime aittir? Mahremiyet nasıl korunacaktır? Dijital araçlar eşitsizlikleri azaltacak mı, yoksa dijital uçurum nedeniyle yeni eşitsizlikler mi üretecektir?

Dünya Sağlık Örgütü'nün dijital müdahalelere ilişkin rehberi, dijital araçların “mucize çözüm” olarak görülmemesi gerektiğini; altyapı, insan kaynağı ve etik çerçeveye birlikte düşünülmesinin önemini vurgular (World Health Organization [WHO], 2019). Labrique ve arkadaşları (2020) da dijital sağlık rehberlerinin, sağlık sistemi güçlendirme hedefleriyle uyumlu biçimde uygulanması gerektiğine dikkat çeker. Bu tartışma, bir yandan dijitalleşmenin erişim ve koordinasyonu güçlendirme potansiyeline işaret ederken, diğer yandan sağlık verisinin ekonomik ve siyasal güç ilişkilerinden bağımsız

düşünülemeyeceğini de hatırlatır (World Health Organization [WHO], 2019; Zuboff, 2021).

Dijitalleşmenin siyasal boyutu, verinin yönetimi ve hesap verebilirlik tartışmalarında ortaya çıkar. Sağlık verisinin güvenli biçimde paylaşılması, hizmet koordinasyonunu güçlendirebilir; ancak mahremiyet ihlali riski, toplumda güvensizlik yaratabilir. Bu nedenle veri yönetişimi, teknik bir siber güvenlik meselesi kadar, toplumsal meşruiyet meselesidir.

Dijital dönüşüm yönetim açısından; yalnızca yazılım ve donanım yatırımı değil, veri güvenliği, çalışanların dijital yeterliliği, hasta deneyimi ve siber riskler gibi başlıkları da kapsar. Bu noktada yöneticiler için kritik mesele, teknoloji edinmekten çok, veri yönetişimini kurumsal bir çerçeveye oturtabilmektir. Veri paylaşımının amaç sınırları, yetkilendirme, güvenlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri açık biçimde tanımlanmadığında, dijital araçlar kurumlar arası koordinasyonu güçlendirmek yerine güvensizlik de üretebilir. OECD'nin sağlık verisi yönetişimine ilişkin yaklaşımı, kamu yararı amacıyla veri kullanımını mahremiyet ve güvenlik korumalarıyla birlikte ele alan ulusal çerçevelerin önemine işaret etmektedir (OECD, 2022). Bu nedenle dijital projelerin planlanmasında, teknik ekiplerin yanı sıra hukuk, etik, klinik birimler ve hasta temsilcilerinin sürece dâhil edilmesi önem taşır.

6.3. Göç, Dayanışma Sınırları ve “Hak” Tartışması

Göç ve zorunlu yerinden edilme, sağlık sistemlerinin kapsayıcılık boyutunu doğrudan test eden bir olgudur. Büyük göç hareketleri hem hizmet talebini artırır hem de “kimin hak sahibi olduğu” tartışmalarını gündeme getirir. Bu tartışmalar, refah rejimlerinin dayanışma sınırlarını ve ideolojik gerilimlerini görünür kılar.

Avrupa bağlamında popülist radikal sağın yükselişiyle birlikte “refah şovenizmi” (refahın yalnızca belirli gruplara ait olduğu düşüncesi) tartışmaları sağlık alanına da yansımaktadır. Bamba ve Lynch (2021), göçmen karşıtı refah söylemlerinin sağlık eşitsizlikleri üzerinde olumsuz etkiler üretebileceğini; sosyal korumanın daralmasının kırılğan grupları daha fazla etkilediğini vurgular.

Türkiye’de göç ve sağlık ilişkisi hem hizmet sunumunda kapasite planlaması hem de toplumsal uyum açısından yönetilmesi gereken bir alan olarak öne çıkmaktadır. Mülteci ve göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimi konusunda yürütülen çalışmalar, hizmete erişimde dil bariyeri, kayıtlılık durumu, ayrımcılık algısı ve bilgi eksikliği gibi faktörlerin önemine dikkat çekmektedir (Tengilimoğlu vd., 2021).

Sağlık yönetimi düzeyinde bu konu; tercümanlık ve kültürel arabuluculuk hizmetleri, birinci basamakta yönlendirme, koruyucu hizmetlere erişim ve

yerel düzeyde kapasite artırımı gibi araçlarla somutlaşır. Burada kritik olan, kısa vadeli “kriz yönetimi” ile uzun vadeli “kurumsal entegrasyon” hedeflerini birlikte düşünebilmektir. Kapsayıcı hizmet tasarımı, yalnızca göçmen sağlığını iyileştirmekle kalmaz; toplumun genelinde bulaşıcı hastalık kontrolü ve koruyucu hizmetlere erişim gibi alanlarda da dolaylı faydalar üretebilir.

7. Sonuç

Bu çalışma, sağlık sistemlerini ideoloji ve kurumlar üzerinden, bir “kurumsal tasarım” alanı olarak okumayı önermiştir. İdeoloji; sağlık hizmetinin hak, sorumluluk, eşitlik ve verimlilik eksenlerinde nasıl anlamlandırıldığı etkiler. Kurumlar ise bu anlamlandırmanın somutlaştığı ve zaman içinde yerleşik hale geldiği mekanizmaları üretir. Bu nedenle sağlık reformlarını değerlendirmek için yalnızca teknik hedeflere değil, tasarımın arkasındaki değer tercihleri ve aktör dengelerine de bakmak gerekir (Hall & Taylor, 1996; Pierson, 2000).

Sunulan dört boyutlu çerçeve (finansman, hizmet sunumu, yönetim, erişim-eşitlik), sağlık yönetimi açısından bir “analitik kontrol listesi” olarak kullanılabilir. Örneğin bir reform önerisi gündeme geldiğinde yöneticiler şu soruları sistematik biçimde tartışabilir: Reform, risk havuzlarını genişletiyor mu daraltıyor mu? Birinci basamağın rolünü güçlendiriyor mu zayıflatıyor mu? Hesap verebilirlik araçları çalışan motivasyonu ve hizmet niteliğiyle uyumlu mu? Erişim ve kapsayıcılık hangi gruplar için artıyor, hangi gruplar için fiilen azalıyor?

Türkiye örneği, aynı reform sürecinde kapsayıcılık hedefleri ile performans/rekabet araçlarının birlikte yer alabildiğini göstermiştir. Bu melezlik, sağlık yöneticilerinin birden fazla hedefi aynı anda yönetmesini gerektirir. Performans baskısı, etik ikilemler ve iş yükü gibi sorunlar; yalnızca mikro düzeyde değil, tasarım düzeyinde de ele alınmalıdır (Ekinci, 2021; Erdem & Atalay, 2017).

Son olarak covid salgını, dijitalleşme ve göç gibi güncel dinamikler, sağlık sistemini yalnızca “hizmet” değil; aynı zamanda “güven”, “veri” ve “toplumsal bütünleşme” eksenlerinde yeniden tartışılır hale getirmiştir. Bu tartışmaların verimli olabilmesi için aşırı iddialı genellemelerden kaçınan; bağlamı, kurumları ve aktörleri birlikte gören disiplinler arası bir yaklaşımın sürdürülmesi önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın sınırlılığı, ayrıntılı ülke verisi ve nicel karşılaştırmalar yerine kavramsal bir çerçeve sunmasıdır. Buna karşın amaç, farklı disiplinlerden okurların ortak bir kavram seti etrafında tartışabilmesine katkı vermektir. İleride yapılacak çalışmalarda, bu çerçevenin belirli politika araçları üzerinden ampirik olarak sınanması ve farklı ülkelerle karşılaştırmalı biçimde geliştirilmesi mümkündür.

Kaynakça

- Ağartan, T. I. (2011). Metalaşma ve sağlıkta dönüşümün sınırları: Türkiye örneği. In C. Özbay, A. Terzioğlu, & Y. Yasin (Eds.), *Neoliberalizm ve mahremiyet: Türkiye’de beden, sağlık ve cinsellik* (pp. 31-44). İstanbul, Türkiye: Metis Yayınları.
- Ağartan, T. I. (2021). Politics of success stories in the path towards universal health coverage: The case of Turkey. *Development Policy Review*, 39(2), 283-302. <https://doi.org/10.1111/dpr.12489>
- Akdağ, R. (2015). Lessons from health transformation in Turkey: Leadership and challenges. *Health Systems & Reform*, 1(1), 3-8. <https://doi.org/10.1080/23288604.2014.956017>
- Atun, R., Aydın, S., Chakraborty, S., Sümer, S., Aran, M., Gürol, I., Nazlıoğlu, S., Özgülcü, Ş., Aydoğan, Ü., Ayar, B., Dilmen, U., & Akdağ, R. (2013). Universal health coverage in Turkey: Enhancement of equity. *The Lancet*, 382(9886), 65-99. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)61051-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)61051-X)
- Aysan, M. F. (2020). Bildiğimiz refah devletini yeniden düşünmek: COVID-19 pandemisi ve sonrasında sosyal politikalar. In M. Şeker, A. Özer, & C. Korkut (Eds.), *Küresel salgının anatomisi: İnsan ve toplumun geleceği* (pp. 669-687). Ankara, Türkiye: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA).
- Bambra, C. (2007). Going beyond the three worlds of welfare capitalism: Regime theory and public health research. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 61(12), 1098-1102. <https://doi.org/10.1136/jech.2007.064295>
- Bambra, C., & Lynch, J. (2021). Welfare chauvinism, populist radical right parties and health inequalities; Comment on “A scoping review of populist radical right parties’ influence on welfare policy and its implications for population health in Europe”. *International Journal of Health Policy and Management*, 10(9), 581-584. <https://doi.org/10.34172/ijhpm.2020.149>
- Belek, İ. (2001). *Sosyal devletin çöküşü ve sağlığın ekonomi politiği* (3. bs.). İstanbul, Türkiye: Sorun Yayınları.
- Bostan, S. (2013). What has the health transformation program in Turkey changed for patients? *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 16(2), 91-103.
- Buğra, A., & Keyder, Ç. (2003). *Yeni yoksulluk ve Türkiye’nin değişen refah rejimi*. Ankara, Türkiye: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).
- Commission on Social Determinants of Health. (2008). *Closing the gap in a generation: Health equity through action on the social determinants of health: Final report of the Commission on Social Determinants of Health*. World Health Organization.
- Ekinci, N. (2021). Türkiye’deki sağlık çalışanlarının performans dayalı ücret uygulaması hakkında görüşlerine dayalı araştırmaların değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, 1(2), 111-125. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.602060>

- Erdem, F., & Atalay, M. (2017). The effect of health transformation policies on the resident physicians' perception of the medical profession in Turkey. *International Journal of Health Planning and Management*, 32(2), 189-216. <https://doi.org/10.1002/hpm.2340>
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Fukuyama, F. (2023). Siyasi düzen ve siyasi çürüme: Sanayi Devrimi'nden demokrasinin küreselleşmesine (M. M. Özeren, Çev.). Panama Yayıncılık.
- Greer, S. L., King, E. J., Massard da Fonseca, E., & Peralta-Santos, A. (2020). The comparative politics of COVID-19: The need to understand government responses. *Global Public Health*, 15(9), 1413-1416. <https://doi.org/10.1080/17441692.2020.1783340>
- Hall, P. A., & Taylor, R. C. R. (1996). Political science and the three new institutionalisms. *Political Studies*, 44(5), 936-957. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00343.x>
- Hood, C. (1991). A public management for all seasons? *Public Administration*, 69(1), 3-19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x>
- Kol, E. (2014). Refah rejimleri açısından sağlık sistemlerinin değerlendirilmesi: Güney Avrupa refah modeli ve Türkiye. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 3(5), 15-31.
- Korpi, W., & Palme, J. (1998). The paradox of redistribution and strategies of equality: Welfare state institutions, inequality, and poverty in the Western countries. *American Sociological Review*, 63(5), 661-687. <https://doi.org/10.2307/2657333>
- Kutzin, J. (2013). Health financing for universal coverage and health system performance: Concepts and implications for policy. *Bulletin of the World Health Organization*, 91(8), 602-611. <https://doi.org/10.2471/BLT.12.113985>
- Labrique, A., Vasudevan, L., Kochi, E., Fabricant, R., & Mehl, G. (2020). WHO digital health guidelines: A milestone for global health. *npj Digital Medicine*, 3, 120. <https://doi.org/10.1038/s41746-020-00330-2>
- Moran, M. (2000). Understanding the welfare state: The case of health care. *British Journal of Politics and International Relations*, 2(2), 135-160. <https://doi.org/10.1111/1467-856X.00031>
- Ökem, Z. G., & Çakar, M. (2015). What have health care reforms achieved in Turkey? An appraisal of the "Health Transformation Programme". *Health Policy*, 119(9), 1153-1163. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2015.06.003>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). *Health data governance for the digital age: Implementing the OECD recommendation on health data governance*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/68b60796-en>

- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). Health at a Glance 2023: OECD indicators. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/7a7afb35-en>
- Pierson, P. (2000). Increasing returns, path dependence, and the study of politics. *American Political Science Review*, 94(2), 251-267. <https://doi.org/10.2307/2586011>
- Reibling, N. (2010). Healthcare systems in Europe: Towards an incorporation of patient access. *Journal of European Social Policy*, 20(1), 5-18. <https://doi.org/10.1177/0958928709352406>
- Rosanvallon, P. (2008). *Counter-democracy: Politics in an age of distrust*. Cambridge University Press.
- Tengilimoğlu, D., Zekioglu, A., Budak, F., Eriş, H., & Younis, M. Z. (2021). Refugees' opinions about healthcare services: A case of Turkey. *Healthcare*, 9(5), 490. <https://doi.org/10.3390/healthcare9050490>
- Tirgil, A., Dickens, W. T., & Atun, R. (2019). Effects of expanding a non-contributory health insurance scheme on out-of-pocket healthcare spending by the poor in Turkey. *BMJ Global Health*, 4(4), e001540. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2019-001540>
- World Health Organization. (2019). *WHO guideline: Recommendations on digital interventions for health system strengthening*. World Health Organization.
- Zuboff, S. (2021). Gözetleme kapitalizmi çağı: Ürünün "sen" olduğu çağda insanın geleceği için savaş (T. Uzunçelebi, Çev.). *Okuyan Us Yayınları*.

21. Yüzyılda Siyasal Düzen, İdeolojiler, Kimlikler ve Yeni İktidar Biçimleri

Editör:

Alper Kasımoğlu